

OSMANLI BASININDA CİHAD-I EKBER: İRAN ÖRNEĞİ*

Tuncay ÖĞÜN**

ÖZ

1. Dünya Savaşı'na katıldıktan hemen sonra Cihad-ı Ekber ilan eden Osmanlı yönetimi Kafkasya, Türkistan, İran, Afganistan ve Hindistan Müslümanlarını ayaklandırmak için üstünlüğü ele geçirmek istiyordu. 1907'den beri fiilen İngiltere ve Rusya'nın kontrolünde bulunan İran coğrafyası bu büyük plânın köprübaşı olarak görülüyordu. Bu yüzden adı geçen ülkelerin İran'daki etkinliğine son vererek İran halkını onlara karşı harekete geçirmek için büyük çaba gösteriliyordu. Casusluk ve çete faaliyetlerini de içinde barındıran bu çabaların propaganda ayağını Osmanlı basını, özellikle de İstanbul gazeteleri oluşturuyordu. Hükümetin direktifleri doğrultusunda yayın yapan gazeteler, İran hükümetini ve halkını Rusya ve İngiltere'ye karşı Osmanlıların yanında savaşa sokmaya çalışıyor, Rus kuvvetlerine karşı yürütülen operasyon kapsamında İran Azerbaycan'ına giren Türk birliklerinin kurtarıcı sıfatıyla orada bulduklarını bildirecek İran halkının güvenini ve desteğini kazanmayı amaçlıyordu. Halife Sultan'ın Cihad-ı Ekber çağrısına destek veren Caferî ulemasının fetvalarını yayımlayarak nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan İran Şii'lerini Sünnî Kürt aşiretleriyle birlikte Osmanlılara katılmaya ikna etmek istiyordu. Bu çalışma, dönemin ana kaynakları arasında yer alan Osmanlı basının söz konusu yayınlarını analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: 1. Dünya Savaşı, Cihad-ı Ekber, İran, propaganda, Osmanlı basını

THE JIHAD AL-AKBAR IN OTTOMAN PRESS: THE CASE OF IRAN

ABSTRACT

After entering World War I, the Ottoman Empire, which proclaimed Jihad al-Akbar, wanted to incite the Muslims of Caucasus, Turkestan, Iran, Afghanistan and India against the Russians and the British. Iran's geography which was *de facto* controlled by the British and Russians since 1907, seen as the bridgehead of this great plan. Therefore, in the framework of a comprehensive program that includes activities of espionage and gangs, efforts were made for this country to join the war as an ally of the Ottomans. The press had an important role in the propaganda section of these efforts. The newspapers in line with the government's directives were trying to provoke and convince the Iranian government to enter the war against the Russians and the British. They were mentioning that the Turkish troops who entered the northern Iran were not occupiers, but saviors against the Russians. They were encouraging the Shiites who were the majority of Iran's population which were also including three millions of Turks, to rebel alongside the Sunni Kurds by means of publishing fatwas given by Jafari ulama to support Jihad al-Akbar. These publications, which are the main source for

* Bu makale, 7-10 Aralık 2016 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen *1. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu (Türk-İngiliz Penceresi)*'una sunulan basılmamış bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Sempozyumu (Türk-İngiliz Penceresi)'una sunulan basılmamış bildirinin genişletilmiş hâlidir.

Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, tuncayogun@mu.edu.tr

historical studies of the period, unfortunately have not seen the interest they deserved until now, and generally kept in the background in comparison with archival documents and other sources. This study, which has tried to analyze the jihad policies of the Ottoman Empire towards Iran through the Ottoman press in the light of other sources of the period, aims to fill the gap to some extent.

Keywords: The World War I, Jihad al-Akbar, Iran, Propaganda, Ottoman press

Giriş

Hukuken bağımsız bir devlet olsa da 1. Dünya Savaşı başladığında İran, fiilen İngiltere ve Rusya'nın denetimi altında bulunuyordu. Hindistan'ı ele geçirmek isteyen Ruslarla onlara bu yolu kapatmak isteyen İngilizler arasındaki rekabetin bir sonucu olarak adı geçen iki ülke arasında imzalanan 31 Ağustos 1907 tarihli anlaşmayla nüfuz alanlarına bölünmüştü. Bu anlaşmayla güneydoğudaki Sistan ve Migran arazisinden ibaret nispeten küçük bir araziye ele geçiren İngiltere, Hindistan savunması için stratejik bir köprübaşı elde etmiş, Umman girişini kontrol altına alarak askerî ve ticarî açıdan önemli çıkarlar sağlamıştı. Başkent Tahran'ı da içine alan kuzeydeki Rus bölgesi, İngilizlerinkine oranla ve daha geniş bir araziye kapsıyordu. Güney sınırları, Osmanlı hududundaki Kasrışirin'den başlayıp İsfahan ve Yezd üzerinden Afganistan sınırındaki Zülfikâr'a kadar uzanıyordu. Tahran hükümetine bırakılan aradaki tarafsız bölge iki ülke arasında tampon görevi yapıyordu.¹

İngilizlerin önceliği Rusya'nın güneye doğru daha fazla sarkmasını önlemektir. Bu yüzden İran'a yerleşme fikrini ikinci plâna atmışlardı. Ahvaz petrolerinin güvenliğini sağlamak düşüncesiyle yalnız Basra Körfezi sahillerinde sınırlı bir bölgeyi işgal etmiş, diğer yerlerde kontrolü yerli halktan gönüllü müfrezeler oluşturarak sağlamayı tercih etmişlerdi.² Ancak Ruslar, ticarî faaliyetlerle yetinmeyerek paylarına düşen bölgeyi fiilen de kontrol altına almak istemişlerdi. Bu yüzden ilk iş olarak Kafkas demiryolu ağını Erivan üzerinden İran sınırındaki Çulfa'ya kadar uzatıp İran topraklarında ticarî ve askerî amaçlı karayolları inşa etmişlerdi.³ İran Şah'ı Muhammed Ali'nin tahttan indirilip yerine oğlu Ahmed Şah'ın geçirilmesiyle sonuçlanan 1909 yılındaki iç karışıklıkları bahane ederek Azerbaycan, Kazvin, Meşhed ve Mazenderan eyaletlerine asker sevk edip bir daha geri çekmemişlerdi.⁴

1. Dünya Savaşı başladığında İran'ın Osmanlı Devleti'yle komşu olan kuzey kesimindeki muhtelif noktalarında 13 bin kadar Rus askeri bulunuyordu.⁵ Rus işgal kuvvetlerinin İran topraklarındaki varlığı halk arasında hoşnutsuzluk yaratıyor, Rusya'ya karşı kin ve nefret duyulmasına neden oluyordu. Hatta bu yüzden, onlarla müttefik olan İngilizlere bile iyi gözle bakılmıyordu. Buna karşılık özellikle şehirlerde Türklere yakınlık duyan bazı çevrelerin bulunduğu dikkat çekiyordu.⁶ Osmanlı basını

¹ İsmail Hami, "İran İhtilâfnamesi", *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, S. 1, Eylül 1332, s. 10-15; "İran'da Rusya ve İngiltere", *Tanin*, 19 Kânunusani 1330 (1 Şubat 1915), s. 10-15.

² Maslofski, *Umumî Harpte Kafkas Cephesi*, Çev. Kaymakam Nazmi, Genelkurmay Matbaası, Ankara 1935, s. 112-113.

³ "Kafkasya-Azerbaycan", *Tanin*, 31 Kânunuevvel 1330 (13 Ocak 1915).

⁴ "İran ve Rusya", *Tanin*, 18 Kânunusani 1330 (31 Ocak 1915); "İran Haberleri", *Tanin*, 9 Kânunusani 1330 (22 Ocak 1915).

⁵ M. Larcher, *Büyük Harbde Türk Harbi*, II, Esas Türk Cepheleindeki Harekât ve *Muharebat*, Çev. Mehmed Nihad, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1928, s. 409.

⁶ Percy Sykes, *İran Tarihi*, çev. Mehmet Cemal, İstanbul: Matbaa-i Askeriye, 1341, s. 3.

da Rusların işgalci tutumundan yakınıyor,⁷ Rus askerlerinin yaptığı taşkınlıkları, hırsızlıkları sık sık dile getiriyordu.⁸ Gazeteler, Azerbaycan valisini işgal kuvvetleriyle işbirliği yapmakla itham ediyor, Ruslara hoş görünmek için kendi halkına zulmetmekle suçluyordu.⁹ İngiltere ve Rusya'nın elinde harabeye dönen bu ülkenin ancak Osmanlıların yardım ve desteği sayesinde ayağa kalkabileceğini yazıyordu.¹⁰

1.645.000 km²lik geniş bir coğrafyaya hâkim olan İran'da hiç sayım yapılmadığından nüfusunun ne kadar olduğu kesin olarak bilinmiyor, on milyon civarında olduğu tahmin ediliyordu. Nüfusun yüzde 40-45'inin Fars, yüzde 35-40'ının Türk (Şahsevenler, Avsarlar, Türkmenler, Karapapaklar, Kaşkailer, Karagözlüler vs. kabileler), yüzde 15'nin Kürt ve Lur, yüzde 4'ünün Arap, yüzde 1'inin Ermeni, Nesturî ve Yahudi olduğu düşünülüyordu.¹¹ Sayıları yarım milyonu bile bulmayan Yahudiler, Ermeniler, Nesturiler ve Zerdüşter dışında nüfusun tamamına yakını Müslümandı. Kürtler ve az sayıdaki Türkmenler hariç Müslümanların büyük çoğunluğu Şiî (Caferî) mezhebiniydi.¹² Halkın yarısı köylü, dörtte biri şehirli, geriye kalanı göçebeydi. Askerliğe ilgi duymayan yerleşik nüfus daha çok tarım ve ticaretle uğraşıyordu. Savaşçı kesimi oluşturan *Türk, Kürt, Belucî, Bahtiyarî, Lurî ve Arap* gibi göçebe kabileler ise dağılmış halde olduklarından askerî açıdan kayda değer bir güç teşkil etmiyorlardı.¹³

Yerli subaylar idaresindeki hükümet birliklerinin askerî açıdan neredeyse hiçbir değeri yoktu. İşe yarar tek kuvvet Rus subaylarının idaresindeki 8 bin mevcutlu Kazak Tugayı'yla İsveçli subayların eğittiği 7 bin mevcutlu jandarmadan ibaretti.¹⁴ Savaş başladığında henüz 16 yaşında olan Ahmed Şah'ın aciz ve yaşlı üyelerden oluşan kabinesinin memleketin muhtelif yerlerindeki aşiret reisleri, Türk-Tatar beyleri ve valileri üzerinde neredeyse hiç nüfuzu yoktu. Ülke anarşi ve sefalet içerisindeydi.¹⁵ İktidar boşluğunun yarattığı kaotik ortam İngiltere ve Rusya'ya ülkenin iç işlerine dilediği gibi karışma imkânı veriyordu.

1. İran'daki Rus Varlığına Karşı Yapılan Hazırlıklar

2 Ağustos 1914'te Almanya'yla gizli bir ittifak imzalayarak seferberlik ilan eden Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, İran ve Afganistan'ı İngiltere ve Rusya'ya karşı ayaklandırarak oradan örtülü faaliyetlerle Hindistan'ı kışkırtmak istiyordu. Bu amaçla Yüzbaşı Rauf (Orbay) öncülüğünde Türk-Alman ortaklığıyla hazırlanan özel ve gizli bir müfrezeeye daha seferberliğin ilk günlerinde İran'a yollamıştı.¹⁶ 22 Ekim 1914'te de Tahran hükümetine İran'ın toprak

⁷ "İran ve Rusya", *Sirat-ı Mustakim*, Adet: 101 [1326 (1910-1911)], s. 395.

⁸ "Rus Kazaklarının Hırsızlıkları" *İslâm Mecmuası*, Yıl. 1, S. 10, 5 Haziran 1330, s. 320.

⁹ "Azerbaycan Ahvali", *İslâm Mecmuası*, Y. 1, S. 7, 23 Nisan 1330, s. 222; "Azerbaycanlıların Şikayati", *İslâm Mecmuası*, Y. 1, S. 13, 17 Temmuz 1330, s. 416.

¹⁰ İran Hakkında *Medhal*, Matbaa-i Askeriye, Dersaadet 1334, s. 3.

¹¹ Mehmed Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, Büyük Erkânharbiye Reisliği Ankara Matbaası, Ankara 1928, s. 38.

¹² Mehmed Emin Resulzade, İran Türkleri (Türk Yurdu ve *Sebilürreşad'daki Yazıları*), Haz. Yavuz Akpınar-İrfan Mutat Yıldırım-Selahattin Çağın, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993, s. 7-8, 46, 48.

¹³ İran Hakkında *Medhal*, s. 13-15.

¹⁴ İran Ordusu Tarihçesi, Matbaa-i Askeriye, Dersaadet 1326, s. 2; .P. Sykes, *a.g.e.*, s. 4.

¹⁵ M. Larcher, *a.g.e.*, s. 407.

¹⁶ İsrail Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi-", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi (OTAM)*, S.

bütünlüğüne ve tarafsızlığına ancak Rus işgal güçlerinin ülkeden çıkarılması şartıyla riayet edileceği diplomatik yollardan bildirilmişti.¹⁷ İstanbul basını ise Alman İstihbarat Bürosu'nun servis ettiği bir takım asılsız haberleri, klişe ve makaleleri yayınlayarak bu dev projenin propagandasını yapmaya başlamıştı.¹⁸

İran'daki Rus askerî varlığının zayıf ve yetersiz olduğu yazılıyor, Almanya ve Avusturya'ya karşı savaşa girdikten sonra Rusya'nın İran'daki kuvvetlerini Kafkasya'ya doğru çekmeye başladığı bildiriliyordu. Tahliyenin panik hâlinde yapıldığı, boşaltılan sınır karakollarındaki erzak ve mühimmatın yakılarak imha edildiği ifade ediliyordu. Asker ve memur aileleri ile diğer sivil Rusların da onlarla birlikte kaçmaya başladığı haber veriliyordu.¹⁹ İran'dan çekilen birliklerin Lehistan cephesine gönderildiği, demir yollarının tümüyle askerî sevkiyata ayrıldığı, günde 50 tren dolusu asker ve savaş malzemesinin sevk edildiği, bu yüzden İran'la Rusya arasındaki ticarî nakliyatın durma noktasına geldiği öne sürülüyordu.²⁰

Azerbaycan Genel Valisi Samed Han'ın Rus taraftarı olduğu için İran Şahı'nın emriyle azledildiği, Rus işgal kuvvetleri komutanı General Vadivlosky'nin İran hükümetince sınır dışı edildiği, ülkenin dört bir yanında İngiltere, Rusya ve Fransa'ya karşı cihat ilan edildiğini bildiren beyannameler yayınlandığı bildiriliyordu.²¹ Eski İran sefiri Mirza Rıza Daniş Han'ın 14 Ekim 1914'te gerçekleşen İstanbul ziyareti vesile edilerek Osmanlı-İran ilişkilerinin gayet dostane olduğu ifade ediliyor, Şii-Sünnî ihtilafına hiç dokunulmadan İslâm kardeşliğine vurgu yapılıyordu.²² Böylece gerek İran halkının gerekse Tahran hükümetinin İtilaf devletlerine karşı Osmanlıların yanında yer alacağı algısı yaratılıyordu.

Osmanlı Devleti'nin İran'a yönelik faaliyetleri Rauf Bey müfrezesinden ibaret değildi. Bu müfrezeden bağımsız olarak Van vilayetinde toplanan ve İran'daki Rus kuvvetlerine karşı faaliyetler icra eden başka bir Teşkilât-ı Mahsusa birimi daha vardı. Van vilayeti İran Azerbaycan'ına komşu olduğu için merkez olarak seçilmişti. Kuzeybatı İran'da yer alan Azerbaycan eyaleti diğer İran eyaletlerinden farklı olarak neredeyse bütünüyle Türk aşiretleriyle meskûndü. Toplam sayıları 3 milyon civarında tahmin edilen²³ İran Türklerinin 2,5 milyon kadarı bu eyalette yaşıyordu. Az sayıdaki Türkmenler hariç Azerbaycan Türklerinin de tamamına yakını Şii (Caferî) mezhebini dendi. Eyaletin Van vilayetiyle komşu olan sınır boylarında 150-200 bin civarında bir nüfusa sahip olan Sünnî Kürt aşiretleri yaşıyordu.²⁴ Osmanlı yönetimi Şii-Sünnî ihtilafını kenara bırakarak Azerbaycan Türkleriyle *Türk-İslâm* temelinde, Kürt aşiretleriyle ise *İslâm* ortak paydasında buluşmayı umuyordu.

3, 1992, s. 249-253; Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu/Savaşa Giriş*, Çev. Beyza Sümer Aydaş, TTK Kayınları, Ankara 2014, s. 352-353.

¹⁷ Mehmed Kenan, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁸ Kâzım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik*, II, Emre Yayınları, İstanbul 1995, s. 165-249. Almanya'nın cihat politikası hakkında bkz. Selami Kılıç, "1. Dünya Savaşı'nda Türk-Alman Cihat Politikasına Bir Bakış", *100. Yılı Münasebetiyle 1. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu (25-27 Eylül 2014)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015, s. 139-187.

¹⁹ "Kafkasya'da ve İran'da Ruslar", İkdâm, 9 Ağustos 1914.

²⁰ "İran ve Afganistan Haberleri", İkdâm, 27 Eylül 1914.

²¹ "İran Haberleri", İkdâm, 9 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1914.

²² "İran Hakkında Beyanat-ı Mühimme", İkdâm, 15 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1914.

²³ Mehmed Emin Resulzade, *a.g.e.*, s. 8.

²⁴ Mehmed Kenan, *a.g.e.*, s. 38.

Teşkilât-ı Mahsusa'nın Van merkezli çalışmaları İttihat ve Terakki'nin meşhur hatibi Ömer Naci Bey'in sevk ve idaresindeydi²⁵ Ömer Naci Bey 1906 yılında İran Meşrutiyetçilerine destek vermek üzere arkadaşlarıyla birlikte Azerbaycan'a gitmiş, orada iki yıl kadar kalmış idealist, cesur ve deneyimli bir isimdi.²⁶ Bölgeyi yakından tanıdığı için Azerbaycan Türklerini Ruslara karşı teşkilâtlandırmakta güçlük çekmeyeceğine inanılıyordu.²⁷ Zaten o da bölgeye gittikten sonra ilk iş olarak İran meşrutiyet hareketi mücahitlerinden Emir Hişmet ile irtibata geçmişti.²⁸

Sınır boyu Kürt aşiretleriyle meskûn olduğundan çalışmalara öncelikle Kürt aşiretlerinden başlanmıştı. Kürt aşiretleri Sünnî olduklarından zaten Osmanlı Devleti'ne karşı yakınlık duyuyorlardı.²⁹ İyi binicileri, iyi savaşçıları vardı. Düzenli orduya uyum sağlamakta zorluk çekseler de çetecilikte mükemmel oldukları biliniyordu. Vergi vermekten hoşlanmadıkları için İran memurlarına düşmanlık beslemekte, kendilerini sömüren Ruslardan nefret etmekteydiler.³⁰ 1914 Eylül başlarında hazırlıklarını tamamlayan³¹ Ömer Naci çetesi 700, Ruşeni çetesi 300 mevcuttuydu.³² Van Seyyar Jandarma Tümeniyle, Bağımsız İhtiyat Süvari Tugayı da onları desteklemek üzere gerekli hazırlıkları yapmış bulunuyordu.³³

1914 Ekim'inden itibaren Teşkilat-ı Mahsusa'nın yönlendirdiği Kürt aşiretleriyle Rus kuvvetleri arasında yer yer çarpışmalar meydana gelmeye başladı.³⁴ Alandaki hareketliliği yayınlarıyla desteklemeye çalışan İstanbul basını da hadiseleri büyük bir heyecanla takip ediyordu.³⁵ Kürt kasabalarının toplarla dövüldüğünü, buna rağmen Ruslara karşı başlayan isyanın gittikçe büyümekte olduğunu yazıyordu. Gazetelere göre meydana gelen hadiseler yakında başlayacak olan büyük isyanın habercileriydi. Ruslar da yaklaşmakta olan tehlikenin farkındaydı. Bu yüzden esasen zayıf ve yetersiz olan askerlerini Tebriz'in çeşitli yerlerinde çaresizce toplayıp gövde gösterileri yaparak olayların daha fazla büyümesini engellemeye çalışıyorlardı. Ancak bu tür sahte güç gösterileri önlenemeyen olaylar basit çarpışma boyutlarını aşarak siyasi dengeleri Ruslar aleyhine değiştirmeye başlamıştı. Tahran hükümeti halkının yanında yer alarak verdiği bir nota ile Rusya'nın İran'daki birliklerinin geri çekilmesini resmen talep etmişti.³⁶

Ruslar da sınırın öte tarafında benzer bir faaliyet içerisindeydiler. Onlar da Kürt

²⁵ Mahir Aydın, "Savaşın Bitirdiği Doğu Açılımı: Tahsin (Uzer) Bey'in Van Valiliği (1913/1914)", *Türk-Alman Tesadüfleri (Kemal Beydilli'ye Armağan)*, EB-Verlag, Berlin 2013, s. 561-562.

²⁶ Mehmet Bilgin, *Teşkilât-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2017, s. 118, dipnot 52.

²⁷ Sadık Sarısamam, "Ömer Naci Bey Müfrezesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 4, 2014, s. 503.

²⁸ Touraj Atabaki, "Doğu'ya Doğru: Teşkilat-ı Mahsusa'nın İran, Kafkasya ve Orta Asya Faaliyetleri", *Kebikeç*, Yıl: 12, Sayı: 24 (2007), s. 35.

²⁹ İran Ordusu Tarihçesi, s. 11.

³⁰ İran Hakkında *Medhal*, s. 16.

³¹ "Erbil, Revandüz, Köysançak, Raniye Aşairinin Cihada İştiraki", *Tanin*, 27 Kânunuevvel 1330 (9 Ocak 1915).

³² M. Aydın, *a.g.e.*, s. 561-564.

³³ *Birinci Dünya Savaşında Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı*, I, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara 1993, s. 569.

³⁴ Mehmed Kenan, *a.g.e.*, s. 42, B. Metin, *a.g.e.*, s. 36-38.

³⁵ "Mahsur Rusya", *Sabah*, 23 Teşrinievvel 330 (5 Kasım 1914).

³⁶ "İran ve Rusya", "İran Haberleri", *İkdam*, 23 Teşrinievvel (Ekim) 1914.

aşiretlerini yanlarına çekerek Türklere karşı örgütlemeye çalışıyorlardı.³⁷ Hoy Konsolosu Çerkof, bu amaçla aşiret reisleriyle sık sık görüşüyor, para, unvan ve silah dağıtıyordu. Bu sayede bazı aşiretlerin desteğini almayı da başarmıştı. Ruslarla işbirliği yapmayı kabul eden Şıkak aşireti reisi İsmail Ağa'ya (*Simko*)³⁸ Tüm Kürt Aşiret Reislerinin Başı, *Abdürrezzak Bedirhan'a* ise İran Aşiretlerinin Başı unvanı verilmişti.³⁹ Abdürrezzak Cizre-Botan yöresinin eski hâkimlerinden Bedirhan Bey'in torunuydu.⁴⁰ Meşrutiyet'in ilânından kısa bir süre önce sürgünde bulunduğu Trablusgarp'tan kaçarak Rusların hizmetine girmişti. Mensubu olduğu ailenin bölgedeki aşiretler üzerinde etkili olduğu bilindiğinden kendisine böyle iddialı bir unvan verilmişti.⁴¹ Türk basınının yazdıklarına bakılacak olursa hem Abdürrezzak'ın, hem de Simko'nun maiyetine bir miktar da Rus Kazağı verilmişti. Tiflis'e davet edilip Çar nişanıyla ödüllendirilen Azerbaycan'ın eski valisi Şucaüddevle de Rusların önemli işbirlikçilerden biriydi.⁴²

1 Kasım 1914'te Kafkas cephesinde Ruslarla savaş fiilen başladıktan sonra her iki taraf da İran'daki kuvvetlerini takviye etmeye başlamıştı. İstanbul gazetelerinin İran basınından aktardığına göre Kazvin, Hoy, Makü, Erdebil ve Salmas'a aralıksız olarak yeni Rus birlikleri gönderilmekteydi.⁴³ Enver Paşa ise amcası Halil Bey'e (Kut) İstanbul'dan İran'a bir tümen sevk etmesini emretmişti. *Halil Bey Kuvve-i Seferiyesi* adını alacak olan bu tümen, Tebriz'i ele geçirecek, Güney Kafkasya'ya girecek, Dağıstan'a kadar ilerleyecekti. Oradaki Müslümanları kutsal cihat uğruna ayaklandırarak Rus ordusunu arkadan vuracaktı. Halil Bey'in ifadesiyle tümene verilen görev "*baş döndürücüydü*". Kat edilecek mesafe kuş uçuşu iki bin kilometre kadardı.⁴⁴ Halil Bey de Ömer Naci gibi İran Meşrutiyet hareketine katılan Türk subaylarındandı. On iki kişilik silahlı bir kadro ile Azerbaycan'a geçerek çarpışmalara katılmıştı.⁴⁵ Orada edindiği deneyim muhtemelen bu görev için seçilmesinde etkili olmuştu.

İstanbul gazeteleri Rus kuvvetlerinin takviye edilmesine bağlı olarak İran'daki zulüm ve baskının iyice arttığını yazıyordu. Meşhed yakınlarındaki 20 kadar köyü talan eden Rus askerleri birçok insanı öldürmüş, çok sayıda çocuk ve kadını alıp götürmüştü. Küçük bir çocuk Rus atlılarının ayakları altında ezilmiş, Rus askerleri kadınlar

³⁷ İsrafil Kurtcephe-Suat Akgül, "Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri, *OTAM*, S. 6, 1995, s. 249-256.

³⁸ Simko hakkında geniş bilgi için bkz. İbrahim Ethem Atnur, "İsmail Ağa Simko'nun Aşireti, Ailesi ve Reisliğinin İlk Yılları", *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu/Bildiriler (Ankara, 09-10 Ocak 2014)*, IV, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2014, s. 259-280; Martin van Bruinessen, "20. Yüzyılın Başında Türk-İran Sınırında Bir Kürt Müttegallibe", *İran ve 1. Dünya Savaşı/Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, ed. Touraj Atabaki, Çev. Gül Çağlalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 71-97.

³⁹ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 555.

⁴⁰ Otobiyografisi için bkz. Abdurrezzak Bedirhan, *Otobiyografya*, çev. Hasan Cuni, Peri Yayınları, İstanbul 2000.

⁴¹ Abdürrezzak'ın Ruslarla ilişkileri hakkında bkz. Fatih Ünal, "Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları", *Karadeniz Araştırmaları*, V/17 (Bahar 2008), s. 141-145

⁴² "İran'da", *Sabah*, 24 Teşrinievvel 330 (6 Kasım 1914); "Rusya ve Ermeniler", *Turan*, 20 Kânunuevvel 330 (2 Ocak 1915).

⁴³ "İran-Rusya", *Sabah*, 25 Teşrinievvel 330 (7 Kasım 1914).

⁴⁴ "Halil Paşa'nın Hatıraları", *Akşam*, 22 Kasım 1967. Tümen hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Emin Dinç, "Halil (Kut) Paşa'nın Birinci Dünya Harbi Başlarındaki Kuva-yı Seferiyeye Komutanlığı, *100. Yılı Münasebetiyle 1. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015, s. 309-322.

⁴⁵ "Halil Paşa'nın Hatıraları", *Akşam*, 3 Kasım 1967.

hamamına kadar girmişti.⁴⁶ İzmir’de çıkan *Ahenk* gazetesine göre gittikçe artan Rus zulmü eninde sonunda İran’ı Türkiye ile birlikte Rusya’ya karşı savaşa girmek zorunda bırakacaktı ve bu durum Afganistan, Mısır ve Hindistan’ı da etkileyecekti.⁴⁷

2. Cihad-ı Ekber İlâmı ve İranlı Kürt Aşiretlerinin Türk Kuvvetlerine Katılması

11 Kasım 1914’te yayınladığı bir beyanname ile İtilaf devletlerine karşı resmen savaş ilân eden Sultan Mehmed Reşad’ın yeryüzündeki bütün Müslümanları (300 milyon) İngiltere, Rusya ve Fransa’ya karşı *Cihad-ı Ekber*’e davet etmesi⁴⁸ savaşın kutsal boyut kazanarak faaliyetlerin daha da yoğunluk kazanmasına neden oldu. Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi’nin 14 Kasım’da Fatih Camii’nde okunan cihat fetvalarıyla İslâm Padişahı’nın ilan ettiği Cihad-ı Ekber’e bütün Müslümanların malları ve canlarıyla katılmasının farz-ı ayın olduğu açıklandı.⁴⁹ İslâm dünyasının her tarafına cihat beyannameleri gönderildi.⁵⁰

Halife-Sultan’ın cihat ilânı ve onu onaylayan Şeyhülislam fetvaları İslâm dünyasının Sünnî kesimi için şüphesiz çok değerliydi. Ancak Şîiler nazarında aynı derecede önem taşımadıkları da açıktı. Bu yüzden Necef ve Kerbela’daki Caferî müçtehitlerinden de İslâm memleketlerini istilâ eden İngiltere, Fransa ve Rusya’ya karşı cihat etmenin bütün Müslümanlar için farz-ı ayın olduğunu bildiren fetvalar alındı.⁵¹

Şîî dünyasının Osmanlılar tarafından o zamana kadar dört mezhep dışında ve biraz da onlara karşı beşinci bir mezhep, hatta ikinci bir İslâm olarak görüldüğü⁵² unutulmuş gibiydi. Caferî din adamlarının verdiği cihat fetvalarını değerlendiren *İslâm Mecmuası* bu fetvaların İslâm’ın büyük bir rüknünü teşkil eden Şîî âleminin de Müslümanların ortak düşmanlarına karşı dinen savaş hâlinde olduğu anlamına geldiğini yazıyordu. İran ve Hindistan gibi İslâm ülkelerinin de pek yakında istilacılara karşı resmen savaşa gireceğini öne sürüyordu.⁵³

İstanbul’da yaşayan İranlılar da 13 Kasım’da Sultan Ahmet Meydanı’nda büyük bir miting düzenlemişlerdi. Osmanlı basının ilgiyle takip ettiği miting alanı sabahın erken saatlerinden itibaren hıncahınç dolmuş, kalabalık yüzünden tramvay seferleri bile iptal edilmişti. Osmanlı ve İran sancakları birlik ve kardeşlik sembolü olarak birbirine

⁴⁶ “İran-Rusya”, *Sabah*, 25 Teşrinievvel 1330 (7 Kasım 1914).

⁴⁷ “Bir Müttehassısın Beyanâtı”, *Ahenk*, 26 Teşrinievvel 1330 (8 Kasım 1914).

⁴⁸ “Beyanname-i Hümayun Suretidir”, *Tanin*, 31 Teşrinievvel 1330 (13 Kasım 1914).

⁴⁹ Cihat fetvaları ve İstanbul’da düzenlenen sevinç gösterileri için bkz. *Tanin*, 2 Kânunusani 1330 (15 Kasım 1914); Ziya Şakir, *1914-1918 Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?*, Muallim Fuat Gücüyener Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul 1944, s. 96-102.

⁵⁰ Mustafa Çabuk, “Cihan Harbi’nde Sudan’daki Osmanlı Faaliyetleri ve Şeyhülislâm’ın Cihat Mektubu”, *Türkiyat Mecmuası*, c. 27/1, s. 101-120.

⁵¹ “Cihad-ı Mukaddes ve Mezheb-i Caferî”, *İslâm Mecmuası*, Y. 2, S. 15, (6 Teşrinisani 1330), s. 445. Caferî müçtehitlerine ait Farsça bir fetva örneği için bkz. “Müçtehit-i İraniyenin Fetvaları”, *Tanin*, 9 Kânunusani 1330 (22 Ocak 1915).

⁵² Cenab Şahabeddin, “Âfâk-ı Irak-8”, *Tasvir-i Efkâr*, 27 Temmuz 1914. Yazının transkripsiyonu için bkz. Cenab Şahabettin, *Âfâk-ı Irak/Kızıldeniz’den Bağdat’a Hatıralar*, Haz. Bülent Yorulmaz, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002, s. 74-79.

⁵³ “Cihad-ı Mukaddes ve Mezheb-i Caferî”, *İslâm Mecmuası*, Y. 2, S. 15, (6 Teşrinisani 1330), s. 445. Caferî müçtehitlerine ait Farsça bir fetva örneği için bkz. “Müçtehit-i İraniyenin Fetvaları”, *Tanin*, 9 Kânunusani 1330 (22 Ocak 1915).

bağlanmıştı. Kalabalığa hitap eden İranlı âlim ve mütefekkirler “*riyakâr, alçak İngiliz ve Moskoflar*” için intikam gününün geldiğini, Halife-i İslâm’ın ilân ettiği Cihat-ı Ekber’e katılmanın bütün Müslümanlar gibi İranlılar için de farz-ı ayın olduğunu haykırıyorlardı. “*Kahrolsun o alçaklar*” diye bağırarak kalabalık tek fert kalıncaya kadar bu uğurda savaşaacağına yemin etmişti. Oradan İran sefarethanesine gidilmiş, miting heyetinin kararı salon kapısına kadar çıkan İran sefirine de bildirilmişti. Sefir de onlara nazik bir üslupla cevap vermişti. Daha sonra Beyoğlu’ndaki Almanya ve Avusturya sefarethanelerine gitmek üzere yola çıkılmış, Babiâli önüne gelindiğinde “*Yaşasın halife-i müslimîn! Yaşasın Osmanlılar! Yaşasın İranlılar*” diye tezahürat yapılmıştı. Beyoğlu’nda, otomobile geçmekte olan veliaht Yusuf İzzettin Efendi’ye rastlayan heyet, onu da alkışlayarak sevgi gösterilerinde bulunmuştu. Almanya, Avusturya, İtalya ve Amerika sefarethaneleri önünde devam eden gösterilere, İran’da, özellikle de Urmiye’de birçok İslâm’ın Ruslar tarafından asılmasını, Osmanlı ve Avusturya şebkenderlerinin tutuklanmasını, Hoy ve Salmas civarındaki bombardımanı nefretle kınayan bir bildiri okunarak son verilmişti.⁵⁴

İran’ın askeri gücüne önem verilmiyor ancak jeopolitik açıdan önem atfedilen bu ülkenin savaşa dâhil edilmesiyle Cihad-ı Ekber’in Afganistan ve Hindistan’a yayılması için bir köprübaşı elde edileceği düşünülüyordu. Osmanlı basını da bu görüşün savunuculuğunu yapıyor, *Turan* gazetesi “İranlı dindaşlarımız hükümetlerinin de Moskoflara karşı Türkiye ile beraber hareket eylemesini talep ediyorlar” diye yazıyordu.⁵⁵ Alman gazetelerine istinaden, İran ile Türkiye arasında gizli bir ittifak anlaşması imzalandığı öne sürülüyor, İran’ın yakında İngiltere ve Rusya’ya karşı savaşa gireceği bildiriliyordu.⁵⁶

Oysa İran’la Türkiye arasında herhangi bir ittifak anlaşması söz konusu olmadığı gibi İran Şîi hiyerarşisi içerisinde de Necef’ten gönderilen cihat çağrılarında dair bir görüş birliği yoktu. Meşhed’deki kutsal ibadet yerinden sorumlu bir din adamı olan *Naibü’l-Tevliyyet* cihat fetvalarına destek verip İran’ın Türkiye’nin yanında yer alması gerektiğini savunurken *Meşhed’li Aga Mirza İbrahimî* gibi bazı din adamları cihat fetvaları karşısında Müslümanların istedikleri gibi davranmakta serbest olduklarını söyleyerek kayıtsızlık göstermekteydi. *Aga Seyyid Ali Sistani*, Sünnî Türkleri müttetik olarak görmek bir yana açıkça kâfir saymaktaydı. *Aga Seyyid Rıza Kuşani* gibileri ise daha ileri giderek Türklere karşı Rusların tercih edilmesi gerektiğini söylüyorlardı. Onlara göre Ruslar, Hristiyan oldukları için Müslümanların dinlerine karışabilecek durumda değillerdi.⁵⁷

Tahran hükümeti de İstanbul gazetelerinin yazdığı gibi Osmanlı taraftarı değildi. Kafkas cephesinde Türk-Rus savaşının başladığı 1 Kasım 1914 günü tarafsızlığını ilan etmişti. İngiliz ve Rus baskısı altında bulunduğu için cihat çağrılarında karşı çıkıyor, Türkiye ve Almanya ile birlikte hareket etmeyi reddediyordu. Bu hareketine meşruiyet kazandırmak için de Caferî din adamlarına tarafsız kalmayı destekleyen fetvalar yayınlıyor, valilere emirler göndererek cihat çabalarının engellenmesini istiyordu.⁵⁸

⁵⁴ “İranî Kardeşlerimiz-Dünkü Miting”, *Sabah*, 1 Teşrinisani 1330 (14 Kasım 1914).

⁵⁵ “Türkiye ile Beraber!”, *Turan*, 1 Teşrinisani 1330 (14 Kasım 1914).

⁵⁶ “Rusya Kaç Kişi İle Harp Edecek?”, *Turan*, 1 Teşrinisani 1330 (14 Kasım 1914).

⁵⁷ T. Atabaki, *a.g.e.*, s. 37.

⁵⁸ Melike Sarıkçıoğlu, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İran”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat*

Osmanlı basını Tahran'ın bu tavrını içine sindiremiyor, tarafsızlık kararının İran Şahı'nın etrafındaki bir fesat ve hıyanet grubunun işi olduğunu iddia ediyordu. Ülkesini yabancı tecavüzünden kurtarmak isteyen genç Şah'ın bu tür oyunlara gelmeyeceğini yazıyordu. Türkçü-Turancı görüşleriyle dikkat çeken *Turan* gazetesi ise Kaçar hanedanının da aslen Türk olduğunu hatırlatarak iki Türk hükümdarının, Türk ve Acem tarihinin acıklı sayfalarını kapatacağına, iki kardeş ve dindaş memleketin bağımsızlık ve kurtuluşu uğruna birlikte çarpışacağına olan inancını dile getiriyordu.⁵⁹ Aynı görüşte olan *Tasvir-i Efkâr* da İran hükümetinin çok yakında halkının sesine kulak vererek savaşa girmek zorunda kalacağını söylüyordu.⁶⁰

Rusya'nın yalnız askerî varlığıyla değil, açtığı okullarla da İran'ın geleceğini tehdit etmekte olduğu öne sürülüyor, İranlı çocuklara Rus mekteplerinde Moskof millî marşları okutturulduğu, Rus Çarı'nın sağlık ve mutluluğuna dualar ettirildiği, Rusça şarkılar söylettirildiği, böylece genç nesillerin Ruslaştırılmakta olduğu ifade ediliyordu. Azerbaycan kapılarında dayanmış bulunan Türk askerlerinin bu zavallı ülkeyi Rus ve İngiliz zulmünden kurtarma şerefine ereceği yazılıyordu.⁶¹ Böylece tarafsız kalmakta ısrar eden Tahran hükümetini baypas edip İran halkını Osmanlı saflarına çekme plânları yapılıyordu.

Gazeteler bu tür meselelerle uğraşırken Osmanlı genel karargâhı Rus işgali altında bulunan Azerbaycan eyaletindeki *Kotur'un* 14 Kasım'da Türk kuvvetlerinin eline geçtiğini açıkladı.⁶² *Turan* gazetesine göre Türk kuvvetlerinin İran topraklarındaki bu mevki ele geçirmesine oradaki Rus kuvvetlerinin saldırgan tutumu neden olmuştu.⁶³ *Kotur'un* ele geçirilmesinden iki gün sonra (16 Kasım) ise oradan 40 km ilerideki *Salmas* yakınlarında da kuvvetli bir Rus müfrezesinin yenilgiye uğratıldığı açıklandı.⁶⁴ Ruslara hizmet etmekte olan *Abdürrezzak Bedirhan'in* da aynı gün üç yüz kadar adamıyla sınırı geçmeye çalışırken *Makü* civarında mağlup olduğu bildirildi. Oradan kaçarken geride bir Rus bayrağı bırakan bu "alçak hainin" hilâfetin açtığı cihat sancağı yerine Moskof paçavrasını tercih ettiği yazıldı.⁶⁵ Elde edilen bu başarılar üzerine o zamana kadar Ruslarla birlik olan İranlı Kürt aşiretlerinin Türk kuvvetlerine katılmaya başladığı büyük bir memnuniyetle dile gerildi.⁶⁶

Türk kuvvetlerine katılan ilk kabile Savuçbulak'taki *Hacı İlhanî* aşiretiydi. Yaklaşık 8 bin mensubu bulunan bu aşiret, Makü aşiretinden sonra yörenin en büyük ve en nüfuzlu aşiretiydi. Reisi Şeyh Rıza'ydı. Bu aşiretin Osmanlılarla birlik olması üzerine dokuz kabile daha Türk kuvvetlerine katılmıştı. O zamana kadar Ruslara hizmet etmiş olan *Simko* da aşiretiyle birlikte taraf değiştirip Türk kuvvetlerinin yanında yer almıştı.⁶⁷ Urmiye yakınlarındaki Soma kasabasının önemli aşiret reislerinden olan *Timur Ağa* da Ruslardan ayrılarak 250 kişilik maiyetiyle birlikte Türk kuvvetlerine

---

Fakültesi Dergisi, S. 25, 2010/2, s. 55-56.

⁵⁹ "İran Vaziyeti", *Turan*, 3 Teşrinisani 1330 (16 Kasım 1914).

⁶⁰ "İran'da İstirdad-ı İstiklâl Hazırlıkları", *Tasvir-i Efkâr*, 15 Teşrinisani (Kasım) 1914.

⁶¹ "Azerbaycan Kapılarında", *Turan*, 19 Teşrinisani 1330 (2 Aralık 1914).

⁶² "Kafkas Hududunda Zafer Haberleri", *Tanin*, 2 Teşrinisani 1330 (15 Kasım 1914).

⁶³ "Azerbaycan Hududu", *Turan*, 4 Teşrinisani 1330 (17 Kasım 1914).

⁶⁴ "Kafkasya'da Yeni Muvaffakiyetlerimiz", *Turan*, 6 Teşrinisani 1330 (19 Kasım 1914).

⁶⁵ "Cihad-ı Ekber", *Sabah*, 4 Teşrinisani 1330 (17 Kasım 1914).

⁶⁶ "Kafkasya'da Yeni Muvaffakiyetlerimiz", *Turan*, 6 Teşrinisani 1330 (19 Kasım 1914).

⁶⁷ "Azerbaycan'daki Aşiretler", *Turan*, 4 Kânunuevvel 1330 (17 Aralık 1914).

katılmıştı.⁶⁸

Gazeteler, aşiretlerin gösterdiği bu teveccühün cihat ilânı sayesinde gerçekleştiğini yazıyor, yörenin saygın şeyhleri tarafından bu yolda yapılan telkinlerin etkili olduğunu bildiriyordu. Şimdilik Azerbaycan'la sınırlı olan bu kalkışmanın adım adım büyüyerek bütün İran'a yayılacağını öne sürüyordu.⁶⁹

3. İran Sınırının Rus Kuvvetlerinden Temizlenmesi

İran toprakları üzerindeki Türk-Rus savaşının kızıştığı günlerde İran Millî Meclisi'nin 5 Aralık 1914 tarihli oturumunda Ahmed Şah adına okunan açış konuşmasıyla İran hükümetinin tarafsızlığını korumaya kararlı olduğu bir kez daha en yüksek seviyeden ilân edildi.⁷⁰ Ancak Şah adına yapılan bu açıklama da Kürt aşiretlerinin Türk kuvvetlerine katılmasını engellemeye yetmedi. Sınırın 70 km ilerisindeki *Savuçbulak*, 7 Aralık'ta onların desteğiyle ele geçirildi.⁷¹ Rus ordusunun önemli yığınak noktalarından biri olan bu kasaba Kuzey İran'ın anahtarı olarak görülüyor, bu yüzden stratejik öneme sahip bir mevki olduğu yazılıyordu.⁷²

Elde edilen başarıları büyük bir memnuniyetle takip etmekte olan *Turan* gazetesini kasabaya *Ey Gaziler* marşını söyleyerek giren Türk askerlerinin eşraf ve ahali tarafından törenle karşılandığını yazıyordu.⁷³ Elde edilen başarılar karşısında Tebriz'deki Rus kuvvetlerinin de paniğe kapıldığını öne sürüyordu.⁷⁴ Savuçbulak zaferinin kutsal cihada katılmak için fırsat bekleyen kabile ve aşiretleri harekete geçirdiğini bildiriyordu.⁷⁵ *Tasvir-i Efkâr* da benzer şekilde Türk askerinin ayak bastığı her yerde büyük bir memnuniyetle karşılandığını, erzak ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması için bölge halkının seferber olduğunu yazıyordu. Aşiretlerin desteği sayesinde, Türk kuvvetlerinin etki alanını Hazar kıyılarındaki Karabağ, Gilan ve Kazvin civarlarına, Hemedan dolaylarına kadar genişlettiğini bildiriyordu. Aşiret kuvvetlerince yandan yarım daire şeklinde kuşatılan Tebriz'deki Rus birliklerinin zor duruma düşürüldüğünü öne sürüyordu.⁷⁶

Kürt aşiretlerinin desteği sayesinde hızla gelişen Türk ileri harekâtı yalnız Rusları değil, *İngilizleri* de ciddi anlamda tedirgin etmişti. *General Maslofski'nin* ifadesiyle “*Uzun senelerden beri yüksek bir mevki tutmuş olan Rus nüfuz ve şöhreti şiddetle sükût ediyordu.*”⁷⁷ İngilizler ise Türk kuvvetlerinin İran'da elde ettiği başarıların İngilizlerin İslam dünyasındaki çıkarlarını zedeleyeceğinden korkuyorlardı.⁷⁸ Bu yüzden Türk kuvvetlerinin İran'a işgalci ve istilacı olarak girdiğini iddia edip cihat ilanının İslam dünyasındaki etkisini zayıflatmaya çalışıyorlardı. Hindistan'da *İngilizlerin kont-*

⁶⁸ “İran Haberleri”, *Tanin*, 9 Kânunusani 1330 (22 Ocak 1915).

⁶⁹ “İran'da Cihat”, *Turan*, 29 Kânunuevvel 1330 (11 Ocak 1915).

⁷⁰ “İran ve Harp”, *Tanin*, 13 Kânunusani 1330 (26 Ocak 1915).

⁷¹ “Son Haberler”, *Turan*, 24 Teşrinisani 1330 (7 Aralık 1914).

⁷² “Savuçbulağ”, *Sabah*, 25 Teşrinisani 1330 (8 Aralık 1914).

⁷³ “Azerbaycan'daki Aşiretler”, *Turan*, 4 Kânunuevvel 1330 (17 Aralık 1914).

⁷⁴ “Tebriz Rus Bankasına Hücum”, *Turan*, 28 Teşrinisani 1330 (11 Aralık 1914).

⁷⁵ “Vaziyet-i Umumiye”, *Turan*, 25 Teşrinisani 1330 (8 Aralık 1914).

⁷⁶ “Azerbaycan'daki Muvaffakiyetler, Ruslar Ne Halde?”, *Tasvir-i Efkâr*, 25 Kânunuevvel 1330 (7 Ocak 1915).

⁷⁷ Maslofski, *a.g.e.*, s. 194.

⁷⁸ P. Sykes, *a.g.e.*, s. 12.

rolünde çıkan *The Tribune* gazetesi “Osmanlılar hiçbir neden yokken İran’ın tarafsızlığını ihlâl etmişlerdir” diye yazarak İngiliz hükümetinin görüşlerini dile getiriyordu.

Bu tür kışkırtıcı iddialarının Tahran hükümeti üzerinde etkili olabileceğinden çekinen Osmanlı hükümeti, diplomatik yollardan harekete geçerek Tahran Sefiri Asım Bey aracılığıyla Tahran hükümetine işgal edilen İran topraklarının savaştan sonra boşaltılacağına dair güvence verip muhtemel bir krizi engellemeye çalıştı.⁷⁹ Bununla yetinmeyerek *Osmanlı Heyet-i İstihbariyesi* vasıtasıyla *The Tribune*’nin iddialarına cevap verdi. İran’ın toprak bütünlüğünün Osmanlılar tarafından değil Azerbaycan’ı Kazak atlılarının ayakları altında ezmekte olan Ruslar tarafından ihlâl edildiğini açıkladı.⁸⁰

Hükümetin sözcülüğünü yapan *Tanin* gazetesi ise Türkiye’ye yönelik bu tür suçlamaların İran’ın Türkiye’nin yanında savaşa gireceği korkusundan kaynaklandığını öne sürdü. Rus ve İngiliz çizmeleri altında eziliyor olmasa bu ülkenin alacağı ilk kararın zaten Türklerle birlikte savaşmak olacağını iddia etti. Çok sayıda silahlı kabilelere sahip olan İran’ın savaş kararı alması hâlinde Şimal Denizi sahillerinden Çin Denizi’ne kadar yayılan kutsal savaşın en önemli aktörlerinden biri olacağını ifade etti. Cihat ilanının bütün Asya’da ordular yaratacağını gören düşmanların bu yüzden İran’ı tarafsız kalmaya ikna etmeye çalıştıklarını belirtti.⁸¹

Rus kuvvetlerine karşı elde edilen başarılar, Türkiye’de yaşayan İranlıları da yeniden harekete geçirmişti. Bir grup İranlı tarafından Erzurum’da düzenlenen mitingde Tahran hükümetinin bir an önce İngiltere ve Rusya’ya karşı resmen ve fiilen savaşa girmesi gerektiği ifade edilmişti. Bu coşkulu mitingi değerlendiren *Tasvir-i Efkâr*’a göre Tahran hükümetinin halkına rağmen tarafsız kalmakta ısrar etmesi garaip bir çelişkiydi.⁸²

Rusya ve İngiltere’nin engelleme ve karalama çabalarına rağmen İran harekâtının çok parlak sonuçlar doğuracağına inanılıyordu. *Turan* gazetesi, Hoy’dan Savuçbulak’a kadar olan yerlerin genellikle Kürt olduğunu, ondan sonra geçilecek yerlerin Türklerle meskûn bulunduğunu belirterek Urmiye Gölü’nün doğusuna geçilir geçilmez bütün Azerbaycan’ın ayaklanacağını, ordunun bu “*dost ve hemcins*” memlekette kolayca ilerleyip Tebriz’i ele geçireceğini, Çulfa’dan Kafkasya’ya gireceğini öne sürüyordu.⁸³

Gerçekten de Azerbaycan eyaletinin büyük çoğunluğunu Türkler oluşturuyordu. Savaşçı bir yapıya sahip olduklarından eskiden beri ordunun bel kemiğini oluşturmakta ve İran’da önemli bir güç merkezi durumunda bulunmaktaydılar. Fakat gözden kaçırılan ya da üzerinde fazla durulmayan önemli bir husus bunların bütünüyle Şii olmasıydı. Mensup oldukları mezhep kimliklerinin önemli bir parçası hâline gelmiş olduğundan kendilerini çoğunlukla *Türkleşmiş Farslar* olarak görüyorlardı.⁸⁴ Şehirlerde Türkiye’ye sempati duyan bazı kesimler bulunsa da genel olarak Sünnileri pek sev-

⁷⁹ Ö. Kürşad Karacaçıl, I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devletinin İran’la İttifak Kurma Arayışları”, *OTAM*, S. 36, Güz 2014, s. 100.

⁸⁰ “Savuçbulak’ın İşgali Münasebetiyle”, *Tanin*, 6 Kânunuevvel 1330 (19 Aralık 1914).

⁸¹ “İran’ın Bitarafılığı”, *Tanin*, 12 Kânunuevvel 1330 (25 Aralık 1914).

⁸² Yunus Nadi, “İran’ın Bitarafılığı”, *Tasvir-i Efkâr*, 12 Kânunuevvel 1330 (25 Aralık 1915).

⁸³ R(e). S(at), “Azerbaycan’da”, *Turan*, 27 Teşrinisani 1330 (10 Aralık 1914).

⁸⁴ Mehmed Emin Resulzade, s. 11, 17-18.

miyorlardı.⁸⁵ Osmanlı Sultanlarını da meşru halife olarak tanımayanlardı.⁸⁶ Bu yüzden Cihad-ı Ekber ilanı İran Türkleri arasında pek az taraftar bulabilmişti.⁸⁷

Türk aşiretlerinin Cihad-ı Ekber karşısındaki mesafeli duruşuna rağmen icra edilen harekât Kürt aşiretlerinin desteğiyle hız kesmeden devam ediyordu. 16 Aralık'ta Rusların *Saray* civarındaki askerî noktaları ele geçirilmiş, Urmiye Gölü'nün güneyindeki *Salduz*'da mağlup edilen bir Kazak alayı 40 ölü ve çok sayıda yaralı vererek Urmiye'ye çekilmek zorunda kalmıştı. Urmiye Gölü'nde levazım yüklü bir Rus gemisi ele geçirilmişti.⁸⁸

Gazeteler, Türk kuvvetlerine katılımı teşvik etmek için aşiret mensuplarının gösterdiği yararlılıkları olabildiğince ön plâna çıkarıyorlardı. Bu kapsamda, Bâyez Paşa adlı bir aşiret reisinin 14 yaşındaki oğlunun Salduz savaşında büyük kahramanlıklar gösterdiği yazılıyordu. Çocuk denilebilecek yaştaki bu kahramanın üç arkadaşı ile birlikte yirmi kişilik bir düşman süvarisine saldırdığı, yedi kılıç darbesi almasına rağmen üç Kazak askerini hançerle atından düşürdüğü ifade ediliyordu.⁸⁹ Aşiretlerin Türklere katılmasından rahatsız olan Rusya ve İngiltere'nin Tahran hükümetine ortak bir nota vererek aşiretlerin geri çağırılmasını isteği haber veriliyordu.⁹⁰ *Tanin*'e göre, bu tür diplomatik baskıların işe yaramadığını gören Çar II. Nikolay, Odesa'da sürgünde bulunan eski İran Şahı Muhammed Ali'ye bir mektup göndererek İran'daki cihat çalışmalarına engel olması koşuluyla oğlu Ahmed Şah'ın yerine tekrar tahta çıkma vadinde bulunmuştu.⁹¹

İran topraklarındaki ilerleyişin Sarıkamış Harekâtına tekabül eden günlerde (22 Aralık 1914-4 Ocak 1915) iyice hız kazandığı dikkat çekiyordu. 4 bin asker ve 10 toptan müteşekkil bir Rus kuvveti 29 Aralık'ta *Savuçbulak*'ın 50 km ilerisindeki *Miyanduab* yakınlarında ağır bir yenilgiye uğratılmıştı. Geride 200'den fazla ölü, 6 top, çok sayıda tüfek, bol miktarda cephane ve malzeme bırakan mağlup Rus kuvvetleri *Meraga*'ya çekilmişti.⁹²

Miyanduab'da maneviyatı bozulan Rus kuvvetlerinin Azerbaycan'ı terk etmeye hazırlandığını öne sürülüyor, Tebriz yolunun açıldığı yazılıyordu.⁹³ *Tanin* gazetesi "*Moskofistilâsından halas günü uzak değildir*" diye durumu özetlerken⁹⁴ *Sabah*, Rusya'nın önemli gazetelerinden *Russkoye Slovo*'nun bile İran Kürtleriyle Osmanlı askerlerinin Azerbaycan vilayetini nerdeyse tümüyle işgal ettiğini, *Çulfa*'nın tehdit altında olduğunu itiraf etmek durumunda kaldığını bildiriyordu.⁹⁵ Müttefik Avusturya'nın *Algemeine Zeitung* gazetesinden iktibas edilen başka bir haber ise Ruslara karşı elde edilen başarıların İran'daki İngiliz varlığını da sarsacağını öne sürüyordu.⁹⁶

⁸⁵ İran Ordusu Tarihçesi, s. 11.

⁸⁶ İran Hakkında *Medhal*, s. 7, 20.

⁸⁷ M. Larcher, *a.g.e.*, s. 406.

⁸⁸ "Kafkasya'da-Saray'da-Azerbaycan'da", *Sabah*, 3 Kânunuevvel 1330 (16 Aralık 1914).

⁸⁹ "14 Yaşında Bir Çocuğun Kahramanlığı", *Sabah*, 3 Kânunuevvel 1330 (16 Aralık 1914).

⁹⁰ "Rusya İngiltere ve İran Aşiretleri", *Turan*, 24 Kânunuevvel 330 (6 Ocak 1915).

⁹¹ "Ruslar ve İran Şah-ı Mahlu'u", *Tanin*, 11 Kânunuevvel 1330 (24 Aralık 1914).

⁹² "Tebliğ-i Resmî", *Tanin*, 21 Kânunuevvel 1330 (3 Ocak 1915).

⁹³ "Türkiye-İtilâf-ı Müselles Muharebesi", "Azerbaycan Saha-i Harekâtı", *Turan*, 24 Kânunuevvel 330 (6 Ocak 1915).

⁹⁴ "Azerbaycan Harekâtı", *Tanin*, 25 Kânunuevvel 1330 (7 Ocak 1915).

⁹⁵ "Azerbaycan Vilayetinin İşgali", *Sabah*, 16 Kânunuevvel 1330 (29 Aralık 1914).

⁹⁶ "Kafkasya'daki Muvaffakiyetlerimizin Netayici", *Turan*, 26 Kânunuevvel 330 (8 Ocak 1915).

Gerçekten de Miyandub yenilgisinden sonra Ruslar, Azerbaycan'ı terk etmek üzere bulunuyorlardı. *General Maslofski*'ye göre bu çekilmenin nedeni Kafkas Ordusu Başkomutan Yardımcısı General Mişlayevski'nin verdiği yersiz bir emirdi. Türklerin Sarıkamış'ı hedef alan harekâtı karşısında korkuya kapılan Mişlayevski, kapana kısıldığını zannederek cephe hattındaki bütün birliklerine ricat emri vermişti. *İran'daki* Rus birlikleri işte bu emir üzerine Tebriz, Urmiye ve Dilman'ı boşatarak *Çulfa*'ya doğru çekilmeye başlamıştı.⁹⁷

Takriben 23 bin kişiden oluşan Urmiye'deki Rus müfrezesinin Hoy'a doğru çekilmesi üzerine önemli bir yığınak noktası olan bu kasaba 6 Ocak 1915'te Türk kuvvetlerinin eline geçti.⁹⁸ Rus müfrezesinin silah depolarını basan aşiretlerin eline yaklaşık 20 bin tüfek geçti. Bunların 700 kadarını Hacı İlhanî aşireti, 400 kadarını da Simko almıştı. Türk basınına göre ele geçirilen silahların 3 bin kadarı vaktiyle Türklerle karşı kullanılmak üzere Abdülrezzak'a verilmiş olanlardı.⁹⁹

Urmiye kasabası, Azerbaycan eyaletinin merkezi olan Tebriz'e 120 km mesafede idi.¹⁰⁰ Artık Azerbaycan'ın kalbine, Türklerle meskûn olan yerlerine girilmişti. Bu yüzden Türklük vurgusu hissedilir şekilde ön plâna çıkmaya başlamıştı. *Sabah* gazetesini, büyük kısmı Türk ırkına mensup bir milyona yakın çalışan, gayretli, istekli bir ahaliyi barındıran bu eyaletin gönülden Türklüğe bağlı olduğunu, Moskof işgalinden ve zulmünden kurtuldukları için sevince boğulduklarını yazıyordu.¹⁰¹ İkdâm ise Şahseven Türkmenlerinin Ruslara karşı ayaklandığını haber veriyordu.¹⁰²

Belli bir algı oluşturmayı amaçlayan heyecan yüklü bu tür haberler esasında gerçeği yansıtmıyordu. Tahran Askerî Ataşesi Fevzi Bey'in raporunda da ifade edildiği üzere İran'da Şîî-Sünnî ihtilafı çok derin olduğundan Türklüklerine ve Müslümanlıklarına dokunulunca harekete geçeceği sanılan Şîîlerden hiç kimse mücahit olarak Osmanlı saflarına katılmamıştı.¹⁰³ Teşkilat-ı Mahsusa elemanlarının tüm çabalarına rağmen Tebriz ve Tahran dolaylarında yaşayan ve 10 bin atlı savaşıya sahip olan Şahseven Türklerinin harekete geçirilmesi de mümkün olamamıştı.¹⁰⁴

Sahada hayal kırıklığı yaratan bu acı gerçeğin farkında olmayan *Turan*, bütün Azerbaycan'ın Ruslara karşı ayaklanmış olduğu inancıyla, tarafsızlık kararındaki ısrarını sürdüren İran hükümetini İngiliz ve Rus baskısı altında benliğini, mevcudiyetini, istiklâlini kaybetmiş olmakla itham ediyordu. Hükümetin bu aciz tavrına karşılık İran halkının Osmanlıları bir kardeş muhabbeti, bir vatandaş samimiyeti, bir silah arkadaşı tevaccühü ile karşıladığını yazıyordu.¹⁰⁵ Tahran hükümetini rencide etmekten kaçınan daha diplomatik ifadeler kullansa da *Ahenk* gazetesi de aynı görüşleri dile getiriyor-

⁹⁷ Maslofski, *a.g.e.*, s. 112-113.

⁹⁸ "Tebliğ-i Resmî", *Tanin*, 25 Kânunuevvel 1330 (7 Ocak 1915).

⁹⁹ "Azerbaycan'daki Muvaffakiyetler, Ruslar Ne Halde?", *Tasvir-i Efkâr*, 25 Kânunuevvel 1330 (7 Ocak 1915).

¹⁰⁰ "Rumiye", *Sabah*, 26 Kânunuevvel 1330 (8 Ocak 1915).

¹⁰¹ D(al). K(af), "Azerbaycan'da", *Sabah*, 26 Kânunuevvel 1330 (8 Ocak 1915).

¹⁰² "İran'da Ruslara Karşı Büyük Faaliyet", İkdâm, 6 Şubat 1915.

¹⁰³ M. Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s. 58. Urmiye civarında yaşayan az sayıdaki Şîî Avşar gönüllüsünün bir istisna olarak Türk kuvvetlerine katıldığı bilinmektedir. Bkz. Sadık Sarısaman, "I. Dünya Savaşında İran Avşarları ve Türkiye (1914-1917)", *Türkler*, XIII, Yeni Türkiye yayınları, Ankara 2002, s. 444.

¹⁰⁴ Maslofski, *a.g.e.*, s. 191.

¹⁰⁵ "İran ve Düşmanları", *Turan*, 29 Kânunuevvel 330 (11 Ocak 1915).

du.¹⁰⁶

Tahran hükümetinin tarafsızlık kararını acımasızca eleştiren Osmanlı gazetelerinin o günlerde farkında olmadığı bir gerçek daha vardı ki o da Sarıkamış'ta¹⁰⁷ ağır bir yenilgiye uğrayan Türk kuvvetlerinin bu yenilgi yüzünden İran'daki üstünlüklerini de kaybetmek üzere olduğuydu. Batum'dan başlayıp Miyanduab'a uzanan 700 km'lik hat üzerindeki Türk-Rus cephesinde orduların ağırlık merkezi Erzurum-Kars arasında bulunduğundan¹⁰⁸ 4 Ocak 1915'te kesinlik kazanan Sarıkamış yenilgisi bütün cephede güç dengesini Türkler aleyhine çevirmişti. Halil Bey komutasında İstanbul'dan İran'a sevk edilmekte olan bir Tümen de bu yüzden bizzat Enver Paşa'nın emriyle yoldan çevrilerek ana cepheyi takviye etmek üzere Erzurum'a sevk edilmişti.¹⁰⁹

4. Tebriz'in Ele Geçirilmesinin Yarattığı Büyük Heyecan

Sarıkamış'ta galip gelen Rus birliklerinin İran'a dönmesi biraz zaman aldığından İran sahasındaki Türk kuvvetlerinin Ruslar karşısındaki aldatıcı üstünlüğü bir süre daha devam etti. Emrindeki bin kadar çeteci ve birkaç bin Kürt süvarisiyle Rus birliklerinin boşattığı yerleri almak üzere ilerlemeye devam eden Ömer Naci Bey 12 Ocak 1915'te önce *Salmas*'ı ve hemen ardından da *Tebriz*'i ele geçirdi.¹¹⁰

Osmanlı Heyet-i İstihbariyesi'nden bildirildiğine göre Miyanduab zaferini kazanan mücahitler Meraga'yı da ele geçirip orada kendilerine katılan yeni aşiret kuvvetleriyle birleşerek Tebriz'e doğru ilerlemeye başlamıştı. Onların yaklaştığını gören Tebriz'deki sekiz yüz kadar Rus piyade ve süvarisi geceleyin şehri boşaltarak Çulfa'ya kaçmıştı. Tebriz halkı mücahitleri büyük sevinçle karşılamıştı. Civardaki aşiret reisleri de tebrik telgrafları çekerek gaddar Moskoflar üzerine yürümeye hazır olduklarını bildirmişti. Tebriz ve civarında büyük bir cihat şevki vardı. Özellikle İranlı Kürt aşiretlerinin gayretleri olağanüstüydü. Herkes canıyla, malıyla büyük fedakârlıklar göstermekteydi. Cihat için kulaklarındaki altın küpeleri çıkarıp veren kadınlar evlâtlarını şevkle muharebe meydanlarına göndermekteydi.¹¹¹

Tanin'in Tebriz muhabirinden aldığı malumata göre mücahitler, Osmanlı ve İran bayrakları açan Tebriz halkının *tekbir ve tehlil* sesleri arasında muhteşem bir zafer takının altından geçerek şehre girmişlerdi. 6-7 yaşlarındaki kız çocuklarının komutanlara çiçek takdim etmesi pek etkileyici olmuştu. Şehirdeki Alman, Avusturya-Macaristan ve Amerikan vatandaşlarıyla konsoloshane çalışanları da Türk ve İran bayraklarını saygıyla selamlamışlardı. Ertesi gün, daha önce Ruslar tarafından kapatılmış olan Osmanlı, Avusturya ve Almanya konsoloslukları görkemli bir törenle yeniden açılmıştı.¹¹²

Ahenk gazetesi Tebriz'in ele geçirilmesinin Osmanlı kamuoyunda yarattığı memnuniyeti "*Yaşasın şanlı ordumuz, var olsun İran'ın kahraman mücahitleri! Nihayet Tebriz'i, Azerbaycan eyaletinin merkezini, vahşi Rus Kazaklarının pis, murdar çizmeleri altında senelerden beri ezilen bu mübarek beldeyi de düşmandan tathire (te-*

¹⁰⁶ Şinâsi, "Çok Şükür", *Ahenk*, 27 Kânunuevvel 1330 (9 Ocak 1915).

¹⁰⁷ Sarıkamış bozgununun sansürlenmesi hakkında bkz. Tuncay Ögün, "Sarıkamış'ta Soğuk Sansür", *Yedikata*, S. 112, Aralık 2017, s. 20-31.

¹⁰⁸ "Azerbaycan Muzafferiyatı", *Tanin*, 28 Kânunuevvel 1330 (10 Ocak 1915).

¹⁰⁹ "Halil Paşa'nın Hatıraları", *Akşam*, 22 Kasım 1967.

¹¹⁰ M. Larcher, *a.g.e.*, s. 409.

¹¹¹ "Tebriz Muzafferiyetinden Sonra", *Sabah*, 6 Kânunusani 1330 (19 Ocak 1915).

¹¹² "Muzaffer Ordumuz Tebriz'e Girerken", *Tanin*, 5 Kânunusani 1330 (18 Ocak 1915).

mizlemeye) *muvaaffak oldular*” ifadeleriyle dile getiriyordu.¹¹³

Rus birlikleri Tebriz’i terk ederken 15 bin kadar sivil de onlarla birlikte *Çulfa*’ya kaçmıştı. Bunların bir kısmı daha sonra Erivan’a geçmişti.¹¹⁴ Kaçan sivillerin kim olduğu hakkında herhangi bir bilgi verilirse de Erivan’a geçtiklerine bakılırsa muhtemelen işgalci Rus kuvvetleriyle işbirliği yapan İran Ermenileriydi. Rus askerlerinin ya da memurlarının aileleri de büyük ihtimalle bunlar arasındaydı. *Tanın Çulfa’nın* firar eden Ruslarla dolu olduğunu, sefaletin dayanılmaz boyutlara ulaştığını, açıkta kalan mültecilerin açlık ve soğuk yüzünden ölmekte olduğunu yazıyordu.¹¹⁵

Askerî öneminden çok şehrin tarihsel ve kültürel değeri üzerinde duruluyordu. Tahran’dan sonra İran’ın en büyük şehri olan Tebriz’in gerçek bir medeniyet merkezi olduğu, inkılâp ve teceddüt fikirlerinin hep oradan doğduğu yazılıyordu. Burayı işgal eden Rusların asıl niyetinin de şehri ele geçirmekten çok İran’ın kurtuluş ümitlerini söndürmek olduğu öne sürülüyordu.¹¹⁶ Özellikle *Turan* gazetesi heyecanını bastırırken ta güçlük çekiyor, hukuken İran toprağı olsa da Tebriz’in tarihî ve ırkî bağlarla Türklüğe ait olduğunu yazıyordu. Gazeteye göre 200 bin nüfuslu bu şehrin ele geçirilmesi “*Büyük Turan*” fikrine hizmet edecekti.¹¹⁷

İstanbul’da Farsça çıkan *Hâver* gazetesinden iktibas edilen İran kaynaklı haberlere göre Tebriz’in ele geçirilmesinden sonra cihadı bütün İran’a yaymak için hummalı bir faaliyet başlamıştı. Yenilmez sanılan Rusların Osmanlı askerleri ve İslâm mücahitleri karşısında perişan olması İran halkını Ruslar aleyhine çevirmişti. *Mazenderan*, *Reşt* ve *Esterabat* vilayetlerinin silahlı aşiretleri Osmanlı kuvvetlerine katılmak üzere Azerbaycan’a akın etmeye başlamıştı. Sünnî Kürtlerin yanı sıra İranlı Şiiler de Ruslara karşı cihada katılmaya başlamıştı. *Necef-i Eşref*, *Kerbela*, *Samarra*, *Kâzimiye* ve diğer yerlerdeki saygın Caferî müçtehitlerinin cihadın bütün inananlara farz olduğuna dair verdikleri fetvalar *Hemedan*, *Kazvin*, *Sultanabad* ve *Berucerd*’de halkı galeyana getirmiş, intikam hislerini uyandırmıştı. Tahran’da esnaf ve tüccarlar bile mücahitlere katılmakta, cihat fetvalarının İsfahan, Şiraz, *Kirman*, *Horasan* ve *Kirmanşah*’a ulaştırılması için büyük çaba gösterilmekteydi. İran Kazak alaylarında görev yapan Rus subayları bu uyanış karşısında korkuya kapılarak memleketlerine kaçmışlardı. Rus ve İngiliz sefirlerinin Tahran’daki nüfuzu görülmemiş derecede zayıflamıştı. İran’da artık herkes Almanya-Avusturya-Osmanlı ittifakına girme taraftarıydı. Güney ve Batı İran’ın savaştı kabileleri bu isteklerini heyetler göndererek Tahran hükümetine bildirmekteydi. Yalnız İran değil, Hindistan da İngiliz ve Ruslara karşı galeyan hâlinde bulunuyordu.¹¹⁸

Yine aynı günlerde çıkan bazı haberlere göre Kazvin’deki Rus kuvvetlerini son neferine kadar yok eden Hemedan aşiretleri mücahitlere katılmak üzere Tebriz’e doğru yola çıkmışlardı.¹¹⁹ Urmiye’nin 300 km güneyindeki 35 bin nüfuslu bir şehir ise İran’dan ayrılıp Türkiye’ye bağlanma istediğinde bulunmuştu.¹²⁰ Resmen doğrulan-

¹¹³ “Yaşasın Ordumuz Varolsun Mücahitler”, *Ahenk*, 3 Kânunusani 1330 (16 Ocak 1915).

¹¹⁴ “Azerbaycan Muvaffakıyatı”, *Sabah*, 8 Kânunusani 1330 (21 Ocak 1915).

¹¹⁵ “Ruslar Azerbaycan’dan Kaçıyor”, *Tanın*, 11 Kânunusani 1330 (24 Ocak 1915).

¹¹⁶ “Tebriz’in İşgali”, *Tanın*, 2 Kânunusani 1330 (15 Ocak 1915).

¹¹⁷ “Tebriz’in İşgali”, *Turan*, 1 Kânunusani 330 (14 Ocak 1915).

¹¹⁸ Bkz. “İran ve Hindistan”, *Tanın*, 3 Kânunusani 1330 (16 Ocak 1915); “Müçtehit-i İraniyenin Fetvaları”, *Tanın*, 9 Kânunusani 1330 (22 Ocak 1915); “İran ve Harp”, *Sabah*, 16 Kânunusani 330 (29 Ocak 1915).

¹¹⁹ “Kazvin’in İşgali”, *Turan*, 9 Kânunusani 330 (22 Ocak 1915)

¹²⁰ “Türkiye’ye İltihak”, *Turan*, 10 Kânunusani 330 (23 Ocak 1915).

masa da, sıhhati şüpheli olsa da Osmanlı kamuoyunda büyük heyecan yaratan bu tür haberlerin asıl hedef kitle üzerinde, yani İran kamuoyunda aynı etkiyi yaratması mümkün olamıyordu. Zira Osmanlı basınına dikkatle takip etmekte olan İran hükümeti¹²¹ bu tür kıskırtıcı yayınların halka ulaşmasına izin vermiyordu.

Tanin'e göre bu durumun asıl sorumlusu Tahran hükümetinden ziyade Ruslar ve İngilizlerdi. Az sayıdaki bazı özel mecmualar dışında resmî İran matbuatını bütünüyle denetim altında bulunduran Ruslar ve İngilizler resmî İran matbuatında Petersburg ve Londra kaynaklı *Vestnik* ve *Robert* haber ajanslarının telgrafları dışında hiçbir şey yayımlanmasına izin vermiyorlardı. Tahran'da iki yıldan beri düzenli olarak çıkan *el-İslam* adlı mecmuadan başka cihat yanlısı yayın yapan her hangi bir özel yayın organı da yoktu.¹²² Tahran ve Hemedan'da Osmanlı Sefareti'nin desteğiyle Farsça olarak çıkarılan *Bi-ımdad-ı Ruşen*, *Asr-ı İnkılab*, *İttihad* ve *Ra'd* gazeteleri¹²³ ise bu açığı kapatacak güçte değildi. *Ajans Ottoman*'ın Tahran'a telgrafla geçtiği haberler hariç bu gazetelerin beslendiği tek kaynak İstanbul'dan gelen gazete ve mecmualardı. Oysa mesafe çok uzak olduğundan onların da İran'a ulaşması zaman alıyordu. Bölgeye nispeten yakın olan Bağdat gazeteleri ise içerik açısından yetersiz oldukları için ihtiyacı karşılamaya yetmiyordu.¹²⁴

İran matbuatının suskunluğuna inat İstanbul basını, İslam mücahitlerinin İran'da büyük başarılar elde etmeye devam ettiğini müttefik ülkelerin gazetelerinden de alıntılar yaparak büyük bir heyecanla yazmaya devam ediyordu. Alman basını Türk kuvvetlerinin Azerbaycan'daki başarılarını takdir ve tebrik ediyordu. *Frankfurter Zeitung*, Azerbaycan'daki Rus hâkimiyetine hakikaten son verildiğini bildiriyordu. Stockholm'den bu gazeteye ulaşan bir habere göre Ruslar da İran halkının Osmanlı askerlerinin Azerbaycan'daki varlığından şikâyetçi olmadığını açıkça itiraf etmek zorunda kalmışlardı.¹²⁵ *Berliner Tagblatt*'ın askeri uzmanı göre ise Tebriz'i ele geçiren Türk kuvvetleri Kafkasya'dan güneybatı İran'a kadar uzanan 700 kilometrelik cephe hattı üzerinde Ruslara karşı avantajlı duruma geçmişlerdi. Rusların İran'dan tümüyle çıkarılması hâlinde Afganistan ve Belucistan üzerinden Hindistan'a karşı icra edilecek harekât da başarılı olacaktı.¹²⁶

Tebriz galibiyetinin Osmanlı kamuoyunda büyük sevinç yarattığı bu günlerde İngiltere ve Rusya'nın Tahran hükümetine ikinci bir nota daha verildiği haber alındı. Adı geçen iki devlet İran aşiretlerin Osmanlı askerlerine katılmasının engellenmesini istiyorlardı. İstanbul basını ise notadan çok Tahran hükümetinin bu notaya verdiği cevapla ilgileniyordu. *Tanin*'in 22 Ocak 1915 tarihli nüshasında yer alan İran Hariciye Nezareti'nin cevabî notası (günümüz Türkçesiyle) şöyleydi:¹²⁷

“Rus hükümeti Azerbaycan eyaleti ile Kazvin, Meşhed ve Mazenderan hava-

¹²¹ İstanbul sefaretiyle Basra ve Kahire gibi şehirlerdeki İran konsolosluklarının Osmanlı basınıyla ilgili 1905-1925 dönemine ait bazı raporları için bkz. Muhammed Hasan Kavusi Irakî, *Güzide-i Esanad-ı İran ve Osmanî/Deverân-ı Kaçar*, VII, Vezaret-i Umur-ı Harici-i Cumhur-ı İslam-ı İran, Tahran 1375, s. 59-229.

¹²² “İran ve Harp”, *Tanin*, 13 Kânunusani 1330 (26 Ocak 1915).

¹²³ Rıdvan Ayaydın, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İran'da Cihad-ı Ekber Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016, s. 119.

¹²⁴ “İran ve Harp”, *Tanin*, 13 Kânunusani 1330 (26 Ocak 1915).

¹²⁵ “Azerbaycan Muvaffakiyatı”, *Sabah*, 8 Kânunusani 1330 (21 Ocak 1915).

¹²⁶ “Osmanlıların Kafkasya ve İran Muharebatı”, *Sabah*, 16 Kânunusani 330 (29 Ocak 1915).

¹²⁷ “İran Haberleri”, *Tanin*, 9 Kânunusani 1330 (22 Ocak 1915).

lisinin bir kısım yerlerini cebren fiili işgal altına almıştır. Söz konusu yerlerde memurları kendisi atayıp azletmekte olduğu için merkezî hükümetin hiçbir et-kisi kalmamıştır. Azerbaycan eyaletindeki Rus askerlerinin Osmanlı sınırını te-cavüzleri üzerine adı geçen hükümet tarafından Rus birliklerine şiddetle karşılık verilmiştir. Bu arada Rus memurlarının mezalimi ile incinmiş olan İran aşiretleri de Osmanlı askerine katılmıştır. İran hükümeti buna engel olmak istese bile söz konusu bölgede hiçbir nüfuzu kalmadığından başarılı olamayacaktır. Eğer Rus-ya hükümeti İran toprağını boşaltır ve İran hükümetini faaliyetinde serbest bira-kacak olursa merkezî hükümet gereğini yapacaktır. Aksi takdirde İran hükümeti hiçbir sorumluluk üstlenemez.”

Bu cevap, Tahran’ın tarafsızlığını bozarak Türklerin yanında savaşa girmek ni-yetinde olduğuna dair önemli bir işaret sayılıyordu. *Tasvir-i Efkâr*’ın başyazarı *Yunus Nadi*’ye göre bu bir cevap olmanın ötesinde açık uyarıydı ve “Moskof devleti, bizi bu meselelerden dolayı ikide bir protesto edeceğine memleketimizden askerlerini çek” demek istiyordu.¹²⁸ Bu yüzden İran hükümetini çok yakında dini ve vatanı uğrunda ayaklanmış olan milletiyle birlikte yürürken görmek hiçte şaşırıcı olmayacaktı.¹²⁹ Bu görüşleri desteklemek için Tahran Sefareti’nin çıkarttığı Farsça gazetelerin propa-ganda yayınları İran basının görüşleriymiş gibi yansıtılıyor, İran basınının Tebriz’deki Osmanlı şebhenderinin Ruslar tarafından tutuklanmasını, Almanya ve Avusturya kon-solosları ile vatandaşlarına kötü muamelede bulunulmasını ülkenin iç ve dış işlerine yapılan hukuk dışı müdahale olarak değerlendirdiği bildiriliyordu. İkdam’ın İran ba-sınının Osmanlı Devleti’nin Azerbaycan harekâtını meşru saydığı iddiasıyla aktardığı aşağıdaki haberi de Tahran Sefareti’nin gayri resmi yayın organlarından biri olan *Ra’d* gazetesinden alınmıştı (günümüz Türkçesiyle):¹³⁰

“Osmanlı hükümeti, Azerbaycan’da Rus askerinin varlığını kendi sınırı için teh-like saymış, çıkarlarını korumaya tevessül etmiştir. Sevgili komşumuz Osman-lıların, Devlet-i Osmaniye’nin bağımsızlığımıza ve toprak bütünlüğümüze karşı hiçbir kötü niyet beslemediğine kesinlikle eminiz. İran arazisine girdikleri için kendilerine itiraz edeceğimizi düşünmemeleri gayet doğaldır. Mademki Rus as-kerinin Azerbaycan’ı işgal altında bulundurması Osmanlı sınırları için bir tehli-ke oluşturmaktadır, o halde Osmanlılar da kendi hak ve çıkarlarını korumak için gerekli önlemleri alacaklardır. İran hükümeti, Rusya’ya Azerbaycan’dan askeri-ni çektiği takdirde Osmanlı hükümetinin de İran’ın tarafsızlığına saygı duymayı vadettiğini bildirmişti. İran’ın bu meşru talebine maatteessüf Petersburg’dan: “Azerbaycan’ın tahliyesi mümkün değildir” cevabı verilmiştir. Rusya İran’ın bu talebini kabul ederek Azerbaycan’dan askerini çekseydi İran hükümeti taraf-sızlığını koruyabilecekti. Fakat Rusya’nın saldırgan siyaseti buna engel oldu ve İran’ı telâfisi mümkün olmayan zararlara uğrattı. İran’ın tarafsızlığı önce Rusya tarafından ihlal edildi. Bu nedenle İran’ın zarar ve hasarlarının tazmini Rusya’ya aittir. Bu zararlardan ancak Rusya sorumludur.”

İstanbul gazetelerinin başka bir iddiası da Kafkasya’da büyük bir ayaklanma çıkmasından korkan Rus hükümetinin İran’da uğradığı yenilgiyi gizlemeye çalıştı-ğıydı. Sırf bu nedenle Kafkasya Genel Valiliği’nce bir beyanname yayınlanarak İran harekâtı hakkında kötü etki yaratabilecek haber yayımlayanların divaniharba sevk edi-

¹²⁸ Yunus Nadi, “İran’ın Rusya’ya Cevabı”, *Tasvir-i Efkâr*, 10 Kânunusani 1330 (23 Ocak 1915).

¹²⁹ “İran’ın Vaz’ ü Mevkii”, *Tasvir-i Efkâr*, 16 Kânunusani 1330 (29 Ocak 1915).

¹³⁰ “İran’ın Vaziyeti Bir Muamma mıdır?”, İkdam, 11 Şubat 1915.

leceği bildirilmiş, aynı gerekçe ile İran gazetelerinin Bakü'ye sokulması yasaklanmış, birçok İranlı tutuklanmıştı.¹³¹

5. Tebriz'in Elden Çıkması ve Çihad-ı Ekber Politikasının İflas Etmesi

Türk kuvvetlerinin İran Azerbaycan'ında Ruslara karşı elde ettiği üstünlük yalnız iki hafta kadar sürdüğünden İstanbul gazetelerinin Türk kuvvetlerinin galip durumda olduğu varsayımından hareketle yaptıkları yayınlar gerçeği yansıtmaktan çok uzaktı. Türk ordusunun Sarıkamış'ta ağır bir yenilgiye uğraması üzerine Ruslar, birkaç hafta içerisinde toparlanarak kuvvetlerini yeniden Tebriz üzerine sevk etmişlerdi. General Nazarbekov komutasındaki bu kuvvetler, Ömer Naci Bey'in müfrezesini 26 Ocak'ta Sofiyan'da mağlup ettikten sonra 30 Ocak'ta Tebriz'i geri almışlardı. Urmıye'yi de ele geçirip Mart başlarında sınırı üç yerden aşarak Van ve Malazgirt istikametinde ilerlemeye başlamışlardı.¹³² Bölgedeki Ermenilerle Zap vadisindeki Nesturiler de onların bu harekâtına destek vermişlerdi.¹³³

Halil Bey komutasında İstanbul'dan İran'a sevk edilen piyade, süvari ve topçu birlikleriyle takviye edilmiş 12 bin mevcutlu Türk tümeni de Rusların bu taarruzunu durduramadı. Halil Bey tümeniyle birlikte Siirt'e doğru çekilmek zorunda kaldı. Disiplinsiz Kürt aşiretleri dağılarak her iki tarafı da yağmalamaya başladı. Geride kalan Türk askerlerini öldürüp silahlarını alan yağmacı Kürtlerden dört kişi gözdağı vermek amacıyla asıldı.¹³⁴ Türk birliklerini terk eden aşiret kuvvetlerinin bir kısmı da Ruslara katıldı. Simko Ağa yüksek bir maaş karşılığında Ruslarla yeniden işbirliği yapmayı kabul etti.¹³⁵ Aşiretlerin Türk kuvvetlerine yüz çevirmesi Osmanlı Devleti'nin o zamana kadar takip ettiği İran politikasına ciddi anlamda zarar verdi. Yağmacılığı adet hâline getiren Kürt aşiretlerinin¹³⁶ cihat düşüncesiyle değil, yağma ümidiyle Osmanlı kuvvetlerine katıldığı öne sürüldü.¹³⁷ Yine de Osmanlı hükümeti Kürt aşiretleri tümüyle gözden çıkarmadı. Harekât sırasında can ve mal kayıplarına uğrayan aşiret reislerine 5 ilâ 20 lira arasında değişen miktarlarda maaş bağlayarak, çeşitli hediyeler vererek onları yanında tutmaya çalıştı.¹³⁸

Rusları Azerbaycan topraklarından çıkarıp İran halkını ayaklandırmak amacıyla başlatılan harekâtın, Rus askerlerinin Türk topraklarını çignemesiyle sonuçlanması Cihad-ı Ekber politikalarının yalnız beyannamelerle, cihat fetvalarıyla, çeteler ve aşiret kuvvetleriyle hayata geçirilemeyeceğini gösterdi.¹³⁹ Ancak halkın moralini bozmamak için bu durum kamuoyundan saklandı. Sansüre tabi olan Türk basını, Tebriz'in

¹³¹ *Sabah*, 24 Kânunusani 330 (6 Şubat 1915)

¹³² Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, III, Nehir Yayınları, İstanbul 1991, s. 425; Maslofski, *a.g.e.*, s. 191-193.

¹³³ M. Larcher, *a.g.e.*, 104.

¹³⁴ "Halil Paşa'nın Hatıraları", *Akşam*, 23 Kasım 1967.

¹³⁵ Mustafa Budak, "Bir Osmanlı Diplomatının Kaleminden Birinci Dünya Savaşı Başlarında Kafkasya ve Sarıkamış Harekâtı-Reşat Şebender Vekili Tevfik Bey'in Raporu-", *Türkiyat Mecmuası*, XXVI/2 (2016), s. 127-128.

¹³⁶ Arif Cemil, *I. Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsusa*, Arba Yayınları, İstanbul 1997, s. 104; Mehmed Nihad, "Irak Cephesi Muharebatından: 13. Kolordu'nun İran Seferi", *Mecmu-i Askeriye*, Numero: 15-16 (1 Haziran-1 Temmuz 1336), s. 664.

¹³⁷ P. Sykes, *a.g.e.*, s. 6.

¹³⁸ R. Ayaydın, *a.g.e.*, s. 93.

¹³⁹ "Halil Paşa'nın Hatıraları", *Akşam*, 23 Kasım 1967.

elden çıkmasından aylar sonra bile şehrin hâlâ Türk kuvvetlerinin elinde olduğunu yazmak durumunda kaldı.

İkdam'ın 10 Mart 1915 tarihli haberine göre Rus işgalindeyken Tebriz'e giremeyen Azerbaycan valisi *Muhammed Hasan Mirza* Osmanlıların şehri ele geçirmesinden sonra maiyetiyle birlikte Tebriz'e gitmek üzere Tahran'dan yola çıkmıştı.¹⁴⁰ Aynı gazetenin ertesi gün yayınladığı başka bir haber ise etraftaki Türk ve Kürt gönüllülerinin milli oyunlar oynayarak, Türküler söyleyerek Tebriz'e akın etmekte olduğunu bildiriyordu. Şehre her gün sürülerle Moskof esirleri getirildiğini iddia ediyordu. Tebriz'de savaş hazırlıklarının olanca hızıyla devam ettiğini, kadımlarla ihtiyarların sırtlarıyla zahire taşıdığını, zabitlerin her gün akşama kadar genç askerlere talimler yaptırdığını bildiriyordu.¹⁴¹

Cihad-ı Ekber politikasının iflas ettiği açıkça ifade edilemese de Rusya'nın İran'la ittifak arayışında olduğu haber alındığından artık Tahran'a karşı eskisine oranla daha müşfik bir dil kullanılıyordu. *Lokal-Anzeiger* gazetesinden aktarıldığına göre Rus Çarı huzuruna kabul ettiği bir İran heyetine Tahran ile ittifak yapmak arzusunda olduğunu bildirmişti.¹⁴² Çar'ın bu girişimine altyapı hazırlamaya çalışan *Novoye Vremya* gazetesi de Türk kuvvetlerinin bazı bahanelere sığınarak Azerbaycan'a tecavüz edip İran'ın tarafsızlığını ihlal ettiğini öne sürerek İran hükümetini Türkiye karşı kışkırtıyordu.¹⁴³ İngilizler ise Türklerin Azerbaycan'a girmesinden duyulan rahatsızlığı Şiraz halkı adına bildiren bir telgraf yayımlayarak Rusya'nın bu girişimlerine destek olmaya çalışıyorlardı.¹⁴⁴

Bu suçlamalara karşılık Türk basını Azerbaycan vilayetine sınır güvenliğini sağlamak, İran topraklarından yönelen Rus saldırılarına karşı koymak ve İran halkını Rus boyunduruğundan kurtarmak gibi zorunlu nedenlerle girildiğini yazıyordu. Bu dudumdan rahatsızlık duymayan İran halkının gönüllü olarak Türk kuvvetlerine katıldığını,¹⁴⁵ Tahran hükümetinin de kalben Türklerin yanında olduğunu fakat İngiliz ve Rus baskısı yüzünden tarafsız görünmek zorunda kaldığını öne sürüyordu.¹⁴⁶ Şubat ayı başlarında *Mustavfü'l-Mamelek* başkanlığında kurulan yeni İran kabinesi hakkında olumlu görüşler serdediliyordu. Önceki hükümetlerden farklı olarak bu yeni kabinenin üyeleri arasında Rusya ve İngiltere taraftarı tek kişi bile bulunmadığı, şaibelerden uzak millî ve azimli bir kadro olduğu yazılıyordu.¹⁴⁷

Yeni Tahran hükümetine dizilen bu övgüler onu İngiltere ve Rusya'ya kaptırmamak içindi. O sırada Almaların da İran'ı Müttefik devletler safına çekmek için diplomatik girişimler de bulunmakta oldukları bilinmekteydi. Alman maslahatgüzarı 1915 Şubat sonlarında Tahran Sefiri Asım Bey'i de yanına alarak *Mustavfü'l-Mamelek*'i ziyaret etmiş ancak onu Müttefik devletlere katılmaya ikna edememişti. Hükümetinin tarafsız kalmak niyetinde olduğunu kesin bir dille ifade eden *Başbakan Mustavfü'l-Mamelek* Türk kuvvetlerinin işgali altında bulunan İran topraklarının ilhak edil-

¹⁴⁰ "Azerbaycan Eyaleti Valisi", İkdam, 10 Mart 1915.

¹⁴¹ "Azerbaycan'da Faaliyet", İkdam, 11 Mart 1915.

¹⁴² "İran Nezdinde Yeni Teşebbüsler", *Turan*, 17 Kânunusani 330 (30 Ocak 1915).

¹⁴³ "Türkiye, İran ve Rusya", *Turan*, 29 Kânunusani 330 (11 Şubat 1915).

¹⁴⁴ "İran'ın Vaziyeti Bir Muamma mıdır?", İkdam, 11 Şubat 1915.

¹⁴⁵ "Türkiye, İran ve Rusya", *Turan*, 29 Kânunusani 330 (11 Şubat 1915).

¹⁴⁶ "İran'ın Vaziyeti Bir Muamma mıdır?", İkdam, 11 Şubat 1915.

¹⁴⁷ Yunus Nadi, "Yeni İran Kabinesi", *Tasvir-i Efkâr*, 12 Şubat 1330 (25 Şubat 1915).

meyeceğine dair yazılı garanti istemişti.¹⁴⁸ Osmanlıların Azerbaycan'daki faaliyetleri Tebriz ve Tahran'daki politik çevrelerde de endişe ve kızgınlık yaratmıştı. Bu tür rahatsızlıkların ortaya çıkmasında Türkleri Azerbaycan'ı ilhak etmek niyetinde olmakla suçlayan İngiliz propagandasının da payı vardı.¹⁴⁹

İran konusunda Osmanlılarla Ruslar arasında karşılıklı suçlamalara neden olan başka bir konu da Rus birliklerinin boşalttığı bazı yerlerin yakılıp, yıkılıp yağmalanmış olmasıydı. Ruslar bu tür olayların sorumluluğunu Türklere yüklemeye çalışırken Türklere de asıl faillerin firar eden Rus birlikleri olduğunu iddia ediyordu.¹⁵⁰ Türk basınına göre sorumluluğun Ruslara ait olduğunu bilen İran hükümeti verdiği bir nota ile bu durumu Rus hükümeti nezdinde protesto etmişti. İkam gazetesi bu notanın İran'ı hâlâ Ruslara yakınmış gibi göstermeye çalışanları mahcup edecek bir mahiyette olduğunu yazıyordu.¹⁵¹

İstanbul gazetelerinin bu tür haber ve yorumlar Azerbaycan'da uğradıkları başarısızlığa rağmen Osmanlıların İran defterini kapatmak niyetinde olmadığını gösteriyordu. Nitekim öyle de olacaktı. Irak cephesindeki bir kolordusunu İran'a sevk eden Osmanlı karargâhı kutsal cihadı bütün İran'a yayma çabalarını daha büyük kuvvetlerle desteklemeye çalışacak, ancak yine de başarılı olamayacaktı. Ne Tahran hükümetini savaşa katılmaya ikna edebilecek, ne de İran halkını İngiltere ve Rusya'ya karşı ayaklandırabilecekti.¹⁵²

Sonuç

Kafkasya, İran, Türkistan, Afganistan ve Hindistan Müslümanlarını İngiltere ve Rusya'ya karşı ayaklandırmak niyetiyle Cihad-ı Ekber ilan eden Osmanlı Devleti, kuzey İran'daki Azerbaycan eyaletine girerek bu dev projenin ilk adımını hayata geçirmek istemiştir. Azerbaycan'ın harekât alanı olarak seçilmesinde bu eyaletin Rus işgalinde bulunması kadar nüfusunun çoğunluğunun Türk olması da etkili olmuştur. İran Türklerinin önemli bir bölümünü barındıran bu eyaletinin Türk-İslam vurgusunu öne çıkaran propaganda faaliyetleriyle kolayca harekete geçirileceğine inanılmıştır. Bu yüzden büyük kuvvetler sevk etmek yerine İran'a Teşkilat-ı Mahsusa'nın az sayıdaki genç, cesur ve idealist elemanları gönderilmiştir. Bu elemanların yürüttüğü propaganda ve çetecilik faaliyetleri sayesinde sınır bölgesindeki Sünnî Kürt aşiretlerinin Ruslara karşı harekete geçirilmesi sağlanmış ve onların desteğiyle Rus kuvvetlerine üstünlük sağlanarak Azerbaycan eyaletinin merkezi olan Tebriz ele geçirilmiştir. Ancak İran Türklerinden beklenen desteğin alınamaması büyük hayal kırıklığı yaratarak harekâtın daha ileriye götürülmesine izin vermemiştir.

Kan ve din kardeşi olarak görülen Azerbaycan Türklerinin Şîi mezhebinden olması işbirliğinin önünü tıkayan başlıca engel olmuştur. Bu engeli ortadan kaldırmak için gerekli önlemler alınamamıştır. İran halkını galeyana getirmeye çalışan İstanbul gazetelerinin bile İran'a düzenli olarak gönderilmesi sağlanamamıştır. Bu yüzden

¹⁴⁸ Ahmet Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, Cilt I: 1914-1916, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 231-232.

¹⁴⁹ T. Atabaki, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁵⁰ "Kafkasya'da Mezalim", *Tanin*, 2 Şubat 1330 (15 Şubat 1915).

¹⁵¹ "İran'ın Yeni Notası", *İkdam*, 15 Şubat 1915.

¹⁵² Bkz. Mehmed Nihad, *a.g.e.*, s. 596-655; A. İ. Sabis, *a.g.e.*, s. 178-349.

propaganda çalışmaları daha ziyade Teşkilat-i Mahsusa elemanlarının kişisel çabalarına inhisar etmiştir. İran'da saygınlığı olan Caferî din adamlarından alınan ve Osmanlı Sultanı'nın ilân ettiği Cihad-ı Ekber'e katılmanın dini bir zorunluluk olduğunu bildiren fetvaları da tarihî derinliği olan Sünnî-Şîî ayrılığının, Osmanlı-İran rekabetinin izlerini silmeye yetmemiştir.

Türk kuvvetlerinin Sarıkamış'ta uğradığı ağır yenilgi zaten yolunda gitmeyen İran politikasının da kesin olarak iflas etmesine yol açmıştır. Azerbaycan'a geri dönen Rus birlikleri kısa süre önce terk ettikleri İran topraklarını geri alarak Türk kuvvetlerinin Azerbaycan'daki faaliyetlerine kesin olarak son vermiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin yalnız İran ve Kafkasya harekâtı değil, Cihad-ı Ekber politikaları ve Turan hülyaları da hezimete uğramıştır.

KAYNAKÇA

1. Gazete ve Mecmualar

Ahenk
Akşam
İkdam
İslâm Mecmuası
Sabah
Sırat-ı Mustakim
Tanin
Tasvir-i Efkâr

2. Kitap ve Makaleler

- ABDURREZZAK BEDİRHAN, *Otobiyografya*, çev. Hasan Cuni, Peri Yayınları, İstanbul 2000.
- ARİF CEMİL, *I. Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsusa*, Arba Yayınları, İstanbul 1997.
- ATABAKİ, Touraj, “Doğu’ya Doğru: Teşkilat-ı Mahsusa’nın İran, Kafkasya ve Orta Asya Faaliyetleri”, *Kebikeç*, Y. 12, S. 24, 2007, s. 29-46.
- ATNUR, İbrahim Ethem, “İsmail Ağa Simko’nun Aşireti, Ailesi ve Reisliğinin İlk Yılları”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu/Bildiriler (Ankara, 09-10 Ocak 2014)*, IV, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2014, s. 259-280.
- AYAYDIN, Rıdvan, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İran'da Cihad-ı Ekber Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016.
- AYDIN, Mahir, “Savaşın Bitirdiği Doğu Açılımı: Tahsin (Uzer) Bey’in Van Valiliği (1913/1914)”, *Türk-Alman Tesadüfleri (Kemal Beydilli'ye Armağan)*, EB-Verlag, Berlin 2013, s. 538-570.
- BİLGİN, Mehmet, *Teşkilât-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.
- Birinci Dünya Savaşında Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı*, I, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara 1993.
- BRUINSEN, Martin van, “20. Yüzyılın Başında Türk-İran Sınırında Bir Kürt Müttegallibe”, İran ve 1. Dünya Savaşı/Büyük Güçlerin Savaş Alanı, ed. Touraj Atabaki, çev. Gül Çağlalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 71-97.
- BUDAK, Mustafa, “Bir Osmanlı Diplomatının Kaleminden Birinci Dünya Savaşı Başlarında Kafkasya ve Sarıkamış Harekâtı-Reş Şebender Vekili Tevfik Bey’in Raporu-“, *Türkiyat Mecmuası*, XXVI/2 (2016), s. 113-131.
- CENAP ŞAHABETTİN, *Âfâk-ı Irak/Kızıldeniz'den Bağdat'a Hatıralar*, Haz. Bülent Yorulmaz, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002.
- , “Âfâk-ı Irak-8”, *Tasvir-i Efkâr*, 27 Temmuz 1914.
- ÇABUK, Mustafa, “Cihan Harbi'nde Sudan'daki Osmanlı Faaliyetleri ve Şeyhülislâm'ın Cihat Mektubu”, *Türkiyat Mecmuası*, c. 27/1, s. 101-120.

- DİNÇ, Mehmet Emin, “Halil (Kut) Paşa’nın Birinci Dünya Harbi Başlarındaki Kuva-yı Seferiye Komutanlığı”, *100. Yılı Münasebetiyle 1. Dünya Savaşı’nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015, s. 309-322.
- D(al). K(af)., “Azerbaycan’da”, *Sabah*, 26 Kânunuevvel 1330 (8 Ocak 1915).
- “Halil Paşa’nın Hatıraları”, der. Şevket Süreyya Aydemir, *Akşam*, 10 Ekim 1967-29 Aralık 1967.
- IRAKÎ, Muhammed Hasan Kavusî, *Güzide-i Esnad-ı İran ve Osmanî/Deverân-ı Kaçar*, VII, Vezaret-i Umur-ı Harici-i Cumhuriyet-i İslam-ı İran, Tahran 1375
- İran Hakkında *Medhal*, Matbaa-i Askeriye, Dersaadet 1334.
- İran Ordusu Tarihçesi, Matbaa-i Askeriye, Dersaadet 1326.
- İSMAİL HAMÎ, “İran İhtilâfnamesi”, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, S. 1, Eylül 1332, s. 10-15.
- KARABEKİR, Kâzım, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik*, II, Emre Yayınları, İstanbul 1995.
- KARACAGİL, Ö. Kürşad, I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devletinin İran’la İttifak Kurma Arayışları”, *Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 36, Güz 2014, s. 95-116.
- KILIÇ, Selami, “1. Dünya Savaşı’nda Türk-Alman Cihat Politikasına Bir Bakış”, *100. Yılı Münasebetiyle 1. Dünya Savaşı’nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu (25-27 Eylül 2014)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015, s. 139-187.
- KURTCEPHE, İsrail -Mustafa Balcıoğlu, “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi-”, *Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 3, (1992), s. 247-269.
- KURTCEPHE, İsrail -Suat Akgül, “Rusya’nın Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri”, *Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi OTAM*, S. 6 (1995), s. 249-256.
- LARCHER, M., *Büyük Harbde Türk Harbi*, II, Esas Türk Cephelelerindeki Harekât ve Muharebat, çev. Mehmed Nihad, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1928
- MASLOFSKİ, *Umumî Harpte Kafkas Cephesi*, çev. Kaymakam Nazmi, Genelkurmay Matbaası, Ankara 1935.
- MEHMED EMİN RESULZADE, İran Türkleri (Türk Yurdu ve *Sebilürreşad’daki Yazıları*), Haz. Yavuz Akpınar-İrfan Mutat Yıldırım-Selahattin Çağın, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993.
- MEHMED KENAN, *Büyük Harpte İran Cephesi*, Büyük Erkâniharbiye Reisliği Ankara Matbaası, Ankara 1928.
- MEHMED NİHAD, “İrak Cephesi Muharebatından: 13. Kolordu’nun İran Seferi”, *Mecmua-i Askeriye*, Numero: 15-16 (1 Haziran-1 Temmuz 1336), s. 596-667.
- ÖĞÜN, Tuncay, “Sarıkamış’ta Soğuk Sansür”, *Yediküta*, S. 112, Aralık 2017, s. 20-31.
- R(e). S(at)., “Azerbaycan’da”, *Turan*, 27 Teşrinisani 1330 (10 Aralık 1914).
- SABİS, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım*, III, Nehir Yayınları, İstanbul 1991.
- SARIKÇIOĞLU, Melike, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İran”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 25, 2010/2, s. 45-68.
- SARISAMAN, Sadık, “I. Dünya Savaşında İran Avşarları ve Türkiye (1914-1917)”,

- Türkler*, XIII, Yeni Türkiye yayınları, Ankara 2002, s. 440-452.
- , “Ömer Naci Bey Müfrezesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 4, 2014, s. 501-513.
- SHAW, Stanford J., *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu/Savaşa Giriş*, çev. Beyza Sümer Aydaş, TTK Kayınları, Ankara 2014.
- SYKES, Percy, İran Tarihi, çev. Mehmet Cemal, İstanbul: Matbaa-i Askeriye, 1341 ŞİNÂSÎ, “Çok Şükür”, *Ahenk*, 27 Kânunuevvel 1330 (9 Ocak 1915).
- TETİK, Ahmet, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, c. I, 1914-1916, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- ÜNAL, Fatih, “Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları”, *Karadeniz Araştırmaları*, V/17(Bahar 2008), s. 133-152.
- YUNUS NADİ, “İran'ın Bitarafılığı”, *Tasvir-i Efkâr*, 12 Kânunuevvel 1330 (25 Aralık 1915).
- , “İran'ın Rusya'ya Cevabı”, *Tasvir-i Efkâr*, 10 Kânunusani 1330 (23 Ocak 1915).
- , “Yeni İran Kabinesi”, *Tasvir-i Efkâr*, 12 Şubat 1330 (25 Şubat 1915).
- ZİYA ŞAKİR, *1914-1918 Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?*, Muallim Fuat Gücüyener Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul 1944.